

PAISATGES HABITACIONALS

PAISATGES HABITACIONALS

Andrea Caparrós, Franc Fernández,
Lluís Ortega i Amadeu Santacana (eds.)

Disseny gràfic: RafamateoStudio
Traducció i revisió del text: Marta Roigé
Coordinació editorial AxA: Laura Arriola

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, amb excepció prevista per la llei. Podeu adreçar-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

L'editorial no es pronuncia ni expressament ni implícitament respecte a l'exactitud de la informació continguda en aquest llibre, raó per la qual no es pot assumir cap tipus de responsabilitat en cas d'error o omissió.

© dels textos: els seus autors
© de les il·lustracions: els seus autors
© de la traducció: Marta Roigé
i d'aquesta edició:
© Àrea Metropolitana de Barcelona/Arquitectes per l'Arquitectura, Barcelona, 2022

Printed in Spain
ISBN: 978-84-125258-1-6
Dipòsit legal: B 6648-2022
Impressió: agpograf impressors, Barcelona

- 5 **Els concursos de l'IMPSOL: canvi de paradigma**
Ramon Torra
- 9 **Pròleg**
Ramon Sanabria
- 11 **Introducció**
- 14 **Preguntes del qüestionari**
- 25 **Respostes del arquitectes**
- 180 **Crèdits de les imatges**

Els concursos de l'IMPSOL: canvi de paradigma

La voluntat de millorar els procediments administratius per facilitar l'accés universal als concursos i garantir-ne alhora la solvència, així com la necessitat d'adequar les promocions futures als temps actuals en termes tipològics, constructius, ambientals i socials, van ser els detonants que van dur a reconsiderar el model de concurs d'arquitectura de l'IMPSOL.

En el model tradicional de concurs es valorava l'experiència i la trajectòria dels arquitectes en matèria d'habitatge. Des de fa uns anys, aquest model ha donat pas a un nou tipus de concurs a dues voltes, regit pel principi de l'anonimat, en què els mèrits per participar en una segona volta s'han d'assolir amb la proposta mateixa, fet que obre les opcions a l'encàrrec. Així mateix, per facilitar la participació d'arquitectes joves, el mínim de solvència tècnica ha deixat de ser un requisit per als concursants i ha passat a recaure en el conjunt de col·laboradors de l'equip. Altres canvis importants són que no es valora la baixa econòmica per no precaritzar més el sector i que es redueix al mínim la documentació administrativa que cal presentar.

Pel que fa als aspectes qualitatius, la situació d'emergència climàtica i habitacional, el risc d'exclusió per pobresa energètica i, en general, l'objectiu de millorar la qualitat de vida de les persones, han fet que la qualitat arquitectònica i l'eficiència energètica (NZEB) de les propostes siguin

principis bàsics preferents en la valoració dels concursos. Les institucions públiques han de treballar per no comprometre el benestar de les generacions futures. La sostenibilitat, per tant, ha de ser un dels eixos prioritaris en les noves promocions, ja que els edificis han de pretendre no només cobrir la necessitat residencial, sinó apropar-se al que ha de ser un edifici de consum gairebé nul (mitjançant la reducció de la petjada ecològica, de les emissions de CO₂, dels residus generats durant el procés de construcció i de la demanda energètica posterior).

Un altre dels criteris de valoració és la innovació tipològica i tecnològica que té en compte la inclusivitat dels habitatges i la perspectiva de gènere. Les noves maneres d'habitar han de fer aflorar un nou paradigma d'habitatge pensat tant per al model tradicional de família com per a les noves unitats de convivència: s'elimina l'espai destinat a passadissos per incrementar el de les estances, de manera que totes les peces de l'habitatge tenen dimensions similars; es flexibilitzen els usos i es permet l'adaptació a canvis futurs. Així mateix, els espais propis de l'ús domèstic han de disposar de la mateixa qualitat que els altres; en general, han de ser oberts i afavorir que les activitats puguin ser efectuades per dues persones a la vegada. En aquesta mateixa línia, els espais intermedis, tant

privats com comunitaris, tant oberts com tancats, prenen una importància cabdal.

En definitiva, s'ha passat d'entendre l'habitatge com un producte per a un destinatari concret (les persones que hi viuen) a entendre'l com un bé d'interès general: les persones l'utilitzen però la societat globalment en surt beneficiada.

D'altra banda, la pandèmia de la COVID-19 ha obert noves perspectives relacionades amb els hàbits de la població. Hi ha hagut un canvi de valors en l'ús dels habitatges que ha reforçat les estratègies qualitatives d'aquest model de concursos que s'havia dissenyat anteriorment.

Tant el model de concurs actual com les propostes arquitectòniques resultants (algunes ja construïdes o en construcció) han estat a bastament explicats i difosos, tant a les administracions públiques com al col·lectiu d'arquitectes i també entre la ciutadania, i s'han centrat els esforços a transmetre aquests valors en què creiem i que es reflecteixen en els nostres projectes.

Ramon Torra
Gerent de Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB)

Pròleg

A finals del segle xx, Barcelona i la seva àrea metropolitana van ser un veritable referent en el tractament de l'espai públic. Aquella mirada oberta i desacomplexada, juntament amb la complicitat de tots els implicats —polítics, tècnics i ciutadans—, van aconseguir una autèntica revolució en el pensament sobre l'espai públic.

Ara, als inicis del nou segle, és l'hora de l'habitatge.

Les noves i canviants formes de vida, els avenços tecnològics, així com els nous sistemes constructius juntament amb la implicació decidida envers la sostenibilitat estan plantejant una realitat de l'habitatge nova i més complexa.

Aquest llibre vol ser un testimoni d'aquesta realitat en què la innovació s'incorpora decididament a totes les àrees dels nous habitatges: des dels sistemes d'agrupació fins a les pròpies tipologies, així com les noves referències de vida en comunitat, les tècniques i tecnologies industrials... Tot plegat, en un discurs ple de nous coneixements i descobriments, amb la mirada dirigida al futur.

Esperem i desitgem que l'aportació que representa aquest llibre, fet amb la participació de noves complicitats, serveixi d'aproximació al nou habitatge dels temps actuals.

Des d'Arquitectes per l'Arquitectura (AxA) celebrem el naixement d'aquesta publicació agraint l'esforç portat a terme per tots els qui hi han participat, i amb l'esperança de noves contribucions en el futur.

Ramon Sanabria
President d'AxA

Introducció

Paisatges habitacionals: de la geografia a l'ecologia

Aquesta publicació és un projecte editorial que es desenvolupa des de dues aproximacions al paisatge habitacional.

D'una banda, es documenta el paisatge des d'una comprensió geogràfica de l'habitar, una descripció del projecte de l'habitatge col·lectiu des de punts de vista específics. Sota aquestes mirades, el llibre es configura com un dispositiu d'observació intencionat de l'habitatge social, un observatori, on es despleguen les idees produïdes pel col·lectiu d'arquitectes a través dels concursos de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB) durant els últims anys. El compendi resultant no és un desplegament asèptic, sinó que es realitza sota una lent que busca les oportunitats reflexives, de vegades intuïtives, d'altres accidentals, estimulades des de la tècnica utilitzada per a l'edició del llibre. Per incentivar aquestes reflexions s'han plantejat cinc preguntes als arquitectes: sobre tecnologia, ecologia, el bon viure, socialitzar i una darrera sobre el futur. No es tracta de fer un relat coherent, exhaustiu ni excessivament articulat, sinó que es convida a compartir breus reflexions, gairebé a mode d'observacions, que produeixin

una constel·lació d'idees. Aquestes anotacions es disposen sense ordre aparent, accentuant el caràcter col·lectiu de la reflexió transversal. El segon tipus de material que es recopila és de tipus gràfic. Com a cos principal es disposa una sèrie de documents extrets dels panells de concursos promoguts per l'AMB. Són imatges, dibuixos i diagrames que proposen idees arquitectòniques sobre aspectes de l'habitatge del present. D'altra banda, s'ha realitzat un reportatge gràfic de l'ús de l'habitatge recentment construït per part de la ciutadania. Ambdós documents, projecte i reportatge gràfic de la vida present, emmarquen el debat necessari sobre el futur de l'habitatge col·lectiu.

En una segona aproximació al paisatge habitacional, el llibre s'entén com un paisatge vist des d'una comprensió ecològica de l'habitar, com una relació dinàmica funcional entre els components que la formen. En aquest sentit, el llibre és una compilació de fragments, idees, imatges, documents tècnics, textos que es disposen de forma no prevista per tal que l'usuari-lector d'aquest llibre participi en la restitució d'aquestes relacions. Fullejar i llegir el llibre constitueix un acte performatiu de projecció per part del lector. La seva condició fragmentària és l'estrat sobre el qual es juga per habilitar tantes possibilitats d'encreuaments entre imatges i

textos com lectors, de manera que s'incita a una lectura proactiva, fent partícip el lector en la definició de les ecologies de l'habitatge.

No volem acabar aquesta breu introducció sense agrair el suport de l'AMB en l'edició i publicació d'aquest llibre i sobretot de tots els autors que, des de la seva generositat, han volgut contribuir a una mirada inclusiva i projectiva de l'habitatge col·lectiu a Catalunya.

Andrea Caparrós, Franc Fernández,
Lluís Ortega i Amadeu Santacana
Barcelona, 2021

Preguntes del qüestionari

1. Tecnologia

Les propostes tecnològiques de l'habitatge han de respondre a múltiples interessos, no sempre compatibles: velocitat d'execució, solucions sostenibles, economia, disponibilitat industrial, solucions sostenibles i d'altres. Com explicaríeu les estratègies arquitectòniques necessàries per facilitar la multiplicitat d'exigències tecnològiques i constructives dels projectes d'habitatge?

Paraules clau: prefabricació, nous materials, economia, velocitat d'execució, cicle de vida, digitalització.

2. Ecologia

El comportament energètic del parc d'habitatge és de capital importància per donar resposta a l'emergència climàtica. Com desplegaríeu el potencial arquitectònic d'una comprensió ecològica del projecte de l'habitatge col·lectiu?

Paraules clau: energia, sostenibilitat, economia, termodinàmica, sistemes.

3. Habitar-bon viure

L'habitatge social d'avui dia administra l'ambició i el dret del bon viure urbà. Aquest bon viure és divers com ho són també els modes d'habitar de la societat contemporània. Quines haurien de ser les prioritats arquitectòniques que facilitin l'hàbitat divers de la societat del benestar?

Paraules clau: normativa, confort, modes de viure, flexibilitat, versatilitat, benestar, salut.

4. Socialitzar-urbanitzar

Als projectes d'habitatge, els espais col·lectius i els espais de relació amb la ciutat són els àmbits on s'expliciten de forma més clara les polítiques socials i urbanes. Com a espais semipúblics esdevenen, per definició, llocs on es gestiona el conflicte i on es despleguen les dinàmiques de socialització més intenses. Com enteneu l'escenari arquitectònic i social inherent a tot projecte d'habitatge urbà?

Paraules clau: usos compartits, usos associats, urbanitzar, política, gestió.

5. Futur-desig

L'habitatge col·lectiu és un mirall de la societat. Sembla, però, que els canvis dels darrers anys van més ràpid en l'àmbit social i tecnològic que les consideracions des d'on es projecta l'habitatge. Què és allò que encara no és habitatge però que hauria de ser-ho?

Paraules clau: emergència, desig, innovació tipològica, visió.

Respostes dels arquitectes

Cal abolir la percepció establerta que fa que l'habitatge s'entengui com a bé de consum i tendir a polítiques d'habitatge assequible, de lloguer, amb prestacions rotatives en una ciutat densa, mixta, abastida i dinàmica. I fomentar polítiques de mobilitat pública que afavoreixin la qualitat de vida i el teixit social.

Afavorir la convivència en la diversitat. La ciutat que cuida, la ciutat que es preocupa i que forja un sentiment de comunitat és necessàriament densa. Una ciutat compacta que persegueixi reduir l'impacte ambiental i climàtic dels desplaçaments urbans com a estratègia per aconseguir ciutats més humanitzades, sostenibles i equilibrades.

L'arquitectura ha de resoldre els espais protegits on es pugui dur a terme l'activitat diària dels seus usuaris, sigui quina sigui aquesta. Espais saludables, confortables, flexibles i versàtils. Amb la capacitat de modificar-se i evolucionar segons variïn les seves necessitats. Maximitzar l'espai mínim habitable mitjançant espais/estances polivalents: les habitacions són dormitoris de nit i espais habitables de dia (estudis/tallers, etc.). Promoure espais indefinits, no programats, totalment apropiables per l'usuari.

Amb l'entrada en vigor del nou CTE, els nous edificis que es construeixin hauran de ser NZEB (edificis de consum gairebé nul). Per tant, podem dir que, en aquest aspecte, anem pel bon camí; en canvi, hi ha altres temes preocupants per garantir la sostenibilitat del nostre parc d'habitatges. En primer lloc, un tema pendent és fer comprendre l'habitant sobre la necessitat de ser responsables amb el medi ambient, fer entendre que els nostres actes influeixen notablement a poder aturar el canvi climàtic. Les estratègies passives no serveixen de res si després els seus usuaris no saben fer-les servir. Els nostres edificis han de permetre que els seus habitants visquin mitjançant una economia circular, habilitant espais per cultivar, sales per al reciclatge d'escombraries, sistemes d'aigües que reciclin i utilitzin l'aigua de la pluja o estances per guardar vehicles de mobilitat sostenible. D'altra banda, un problema greu per aconseguir tenir un parc d'habitatge sostenible són els edificis amb més antiguitat.

En l'arquitectura residencial dels darrers anys, un dels temes més oblidats ha estat el confort, i semblaria lògic que fos un tema fonamental. És indiscutible que, en aquest apartat, les cases dels nostres avis, amb l'alçària dels seus espais, els paviments hidràulics, les motllures del sostre, les portes dobles de fusta i els balcons amb persianes de llibret continuen oferint una sensació de benestar que no ha ofert l'arquitectura de l'habitatge dels darrers anys i potser caldria tractar d'extreure'n algunes lliçons.

Possiblement aquesta sensació de confort té a veure amb les superfícies que envolten els espais —terra, parets i sostre— i en particular amb les seves textures. Com més ombres, provocades per juntes i motllures, més confortable sembla un espai. Però també té relació amb la seva capacitat d'absorbir la vida de l'usuari, objectes que ocupen el lloc on es viu i el personalitzen, humanitzant-lo. Caldria recordar aquests detalls quan pensem els habitatges, conscients que han de ser, senzillament, escenaris per a la vida.

En aquests temps de pandèmia que estem vivint, hem pogut sentir com el fet social i col·lectiu és fonamental en la vida, i com sorgeixen, de manera espontània i ràpida, maneres d'organitzar-se per afrontar les dificultats en grup. Comença a ser habitual en els projectes d'habitatge col·lectiu protegit, i seria bo que es consolidés, que l'habitatge col·lectiu disposi d'uns espais comuns més generosos, estances i espais exteriors que puguin allotjar usos per compartir en grup —sales per a celebracions, per treballar i reunir-se, per cuinar, espais bressol, d'horticultura— com també estances per compartir de manera individual —com habitacions de convidats o satèl·lit— que donin més flexibilitat als diferents tipus de famílies. També es guanya en eficiència i economia quan algunes instal·lacions i màquines de l'habitatge són col·lectives: la producció d'energia i el seu emmagatzematge, l'escalfament de l'aigua, el rentat de la roba, etc.

Arquitectes com Ludwig Hilberseimer i Frank Lloyd Wright van visionar la importància de la unitat residencial en la configuració de la ciutat i l'impacte que les infraestructures de transport modernes tindrien sobre l'espai urbà. Avui, amb l'establiment i predomini de les noves tecnologies de la informació, la desaparició del concepte d'interioritat i exterioritat en l'entorn urbà i la necessitat d'aplicació de polítiques urbanes que afavoreixin el canvi de model energètic, la ciutat postindustrial està sotmesa a una sèrie de transformacions que afecten decisivament la seva configuració i les formes de viure dels seus habitants. Imaginem una lenta i progressiva dissolució de l'impacte de les infraestructures a favor de la renaturalització dels entorns urbans. L'emergència d'un nou paisatge que reestructura la ciutat i ofereix noves formes de viure.

El benestar arquitectònic, vinculat certament al bon viure, depèn de la qualitat de l'habitatge, però també de la qualitat de la ciutat i del territori. Aquesta qualitat s'ha de mesurar en conveniència i confort, però també en el desenvolupament del *genius loci*, és a dir, en les oportunitats que ofereixen la forma arquitectònica i urbana per a l'articulació de la comunitat en el medi i per al reconeixement mutu a través de la seva pròpia bellesa material.

Així, doncs, per promoure el vincle emocional entre persones i arquitectura, a més del benestar, la forma de l'arquitectura, la de la ciutat i la del territori haurien de tenir presents les emocions arquitectòniques que ens ajuden a articular-nos com a societat i que són la territorialitat, el *genius loci*, l'acollidor, l'ornament, el pintoresc, el monumental i la gràcia. L'habitatge és a l'estructura formal del barri, de la ciutat i del paisatge, com l'individu a l'estructura de la comunitat i de la societat sencera.

Els darrers anys s'ha produït un desplaçament dels nostres interessos tecnològics des de qüestions relacionades amb la industrialització, l'eficiència, la productivitat, etc. cap a una comprensió menys econòmica, més ecològica, del projecte. Aquesta transició (que no només hem fet nosaltres) ens ha permès descobrir i incorporar estratègies constructives i termodinàmiques directament prestades de l'arquitectura sense arquitectes, no sempre compatibles amb la màxima eficiència i rendibilitat de l'obra. És per això que, tot i el consens generalitzat sobre la conveniència d'aquestes pràctiques, no és senzill dur-les terme, si més no a partir de certa escala. El sector de la construcció s'ha d'adaptar, però també nosaltres hauríem de ser prou hàbils per innovar, garantint així una rendibilitat raonable per als operadors que desenvolupen la ciutat.

La crisi del 2008 va destruir el sistema productiu de la residència al nostre país. Bancs i promotores clàssiques van desaparèixer, però el buit s'omple. El seu lloc ha estat ocupat pels fons internacionals. Acumulacions de capital, preocupats més pel valor de canvi que pel valor d'ús. Mentrestant, l'administració pública (amb excepcions, és clar) s'encarrega bàsicament de fer complir normatives i planificacions d'altres èpoques.

Un paper més decidit de l'administració per garantir uns nous paràmetres de qualitat habitacionals i arquitectònics seria fonamental per generar els nous models habitacionals i urbans necessaris. Sense la seva intervenció dialogant amb tots, amb els arquitectes generant nous projectes, això no es produirà.

Els espais col·lectius han de potenciar les relacions entre veïns, relacions que havíem perdut i que la pandèmia ha posat de manifest que cal recuperar. Podríem establir diferents nivells d'espais compartits dins d'una comunitat: planta baixa, passera/nucli/escala i terrat. Les plantes baixes han de fomentar la connexió amb la ciutat i també han d'establir els diferents nivells de filtre per relacionar la comunitat de veïns amb el seu carrer. No haurien de ser llocs de conflicte, sinó d'oportunitat per fer més domèstic l'espai públic.

Hi ha molts exemples en els entorns pròxims on treballem que podem estudiar, monitoritzar i modelar procedents de la tradició constructiva de cada lloc que, per definició, són sostenibles i econòmics i de funcionament contrastat que podem millorar i comprendre amb la tecnologia de què disposem. Ens hem oblidat de fer d'arquitectes en el sentit que fer arquitectura ja inclou els aspectes ecològics i econòmics, atès que, per definició, l'arquitectura és sostenible o no ho és. No entenem l'estandardització/globalització de solucions sense tenir en compte l'entorn immediat. Creiem fermament en l'especificitat i la singularitat local. Com poden tenir els mateixos criteris objectius promocions en comarques de muntanya, de costa, d'interior, etc.? De fet, les necessitats i possibilitats de cada localització són molt distants. Hem de tornar a l'origen, a la tradició constructiva local.

1. Capacitat d'adaptació i implementació al llarg de temps, des del punt de vista de l'habitabilitat (flexibilitat) i la tecnologia (resiliència).
2. Escapar de l'especialització monofuncional, entendre l'habitatge no només com a lloc de trobada d'allò productiu i reproductiu, sinó com a lloc d'allò improductiu associat al lleure.
3. Entendre el projecte d'habitatge com a artefacte cultural amb capacitat de suport per a diferents imaginaris i sensibilitats.

L'habitatge hauria de ser una estructura habitable.

Entenem el fet de compartir en quatre nivells: compartir activitat (la flexibilitat de l'habitatge, canvis en l'espai i en el temps); compartir habitatge (cohabitar); compartir espai (espais comuns i espais col·lectius); i, finalment, compartir usos (edificis híbrids residencials, usos mixtos residencials i equipaments o terciari). De l'habitació al barri, d'allò íntim a allò públic.

L'habitatge no és el lloc on ha d'esdevenir el conflicte i on es poden desplegar les dinàmiques de socialització. Aquesta funció l'ha de rebre l'espai públic, el carrer, on la gent hi cohabita voluntàriament i que pot adquirir una funció educativa. L'habitatge públic serà contenidor d'una sèrie de relacions socials entre un segment poblacional de renda baixa que no pot triar una altra forma de viure; obligar els usuaris a conviure en espais "conflictius" ens sembla injust i moralitzant. Per això, creiem que els espais comunitaris s'han de dimensionar molt bé per evitar el conflicte i no per gestionar-lo: les passeres, per exemple, són per a nosaltres un últim recurs, útil només en edificis de petita i mitjana escala i amb una sèrie de recursos complementaris que evitin "conflictivitzar-les".

4. Socialitzar-urbanitzar fàbric (Pau Casanova, Pedro García, Alain González, Javier Hernani, Toni Ferrari)

Cal aconseguir que el parc d'habitatge públic sigui molt divers i variat per afavorir la mobilitat dels inquilins segons les seves necessitats temporals. Evitar formalitzar tots els habitatges seguint patrons establerts. Com més diversitat, més mobilitat i més consciència que l'habitatge públic és un bé compartit.

3. Habitar-bon viure

Emiliano López Matas (Emiliano López Mónica Rivera Arquitectos)

Els darrers anys s'ha creat un entorn favorable a la investigació tipològica en habitatge col·lectiu a través de concursos públics que han completat la bona feina feta des de les universitats i altres plataformes. Com a resultat, s'han dut a terme alguns projectes interessants i radicals que han esdevingut referents instantanis. Bona part de la investigació s'orienta a la creació d'hàbitats flexibles que volen donar resposta a una diversitat social creixent. Així, l'obsolet estàndard tipològic de la modernitat ha deixat pas a les potser ja massa recurrents seqüències espacials isòtropes d'estances encadenades i funcionalment no especialitzades que, val a dir, no sempre assoleixen el nivell d'excel·lència dels exemples pioners. És una línia d'investigació interessant, però, així com certa flexibilització de la normativa i la generositat d'algunes empreses públiques de promoció de l'habitatge ens han permès avançar en aquesta direcció, ara potser és el moment de reconsiderar els límits del planejament urbanístic.

La planificació a mitjà i llarg termini és una necessitat per aconseguir un habitatge que posi en joc els múltiples interessos. La planificació i la disponibilitat industrial estan vinculades a la demanda, i aquesta a la planificació. La velocitat d'execució hauria de ser tan sols una derivada dels plantejaments adequats de prefabricació i disponibilitat industrial. Les solucions sostenibles requereixen innovació, experimentació i, conseqüentment, experiències de validació. Cal trobar el temps, el context i l'escala d'intervenció adequada per assajar-les i prototipar-les, deixant la velocitat d'execució en segon terme.

En el context actual cíclic de crisi, el promotor busca certes i, en general, en la seva praxi descarta avenços innovadors. Per sortir d'aquest atzucac, és prioritari que els ens promotors, especialment les administracions, traslladin als agents de la construcció el seu interès a potenciar l'ús de materials i sistemes constructius locals i ecològics.

Els tempos en el ram de la construcció són més lents que en altres àmbits com ara els del món digital. Molts espais habitables construïts fa més de cent anys encara poden ser vàlids a dia d'avui. Així, doncs, reformular i reutilitzar allò construït hauria de ser una de les prioritats en l'emergència actual, per optimitzar recursos, reduir el consum energètic i donar resposta a la manca d'habitatge creixent.

Els edificis d'habitatges interaccionen amb altres espais. Tots aquests s'incorporen i desemboquen a l'espai públic col·lectiu.

L'habitatge interacciona amb altres usos. Les persones necessitem socialitzar i per això els arquitectes hem de saber trencar els límits dels espais que creem. Això és molt important per poder fer una ciutat més humana i viscuda, i depèn de tots els "agents" que participem en el procés de construir ciutat.

Les relacions que es produeixen en l'entorn, o fins i tot en els espais comuns dels habitatges col·lectius, ens porten a una ciutat més humana. Això no s'aconsegueix només vestint aquest espai amb vegetació, sinó creant espais on les persones interaccionin: punts de trobada, espais de benestar i segurs.

Cada cop és més difícil trobar projectes que no incloguin en les seves memòries els conceptes de sistemes passius, ventilació creuada natural, assolellament interior, protecció solar, etc. Això és un èxit del conjunt del gremi i especialment de les institucions públiques que sempre ho han promogut, amb l'IMPSOL al capdavant. A un sistema prou acceptat i compartit, ens agradaria afegir-hi dos punts:

- La importància de la monitorització: els habitants tenen més autonomia i viuen de forma més sostenible si tenen eines per saber en cada moment quanta energia consumeixen.
- En molts edificis d'habitatge de gran escala es generen grans espais per instal·lar més plaques fotovoltaïques de les que requereix el consum propi. No podrien ser aquests emplaçaments adequats per a plaques que alimentin la il·luminació urbana? L'alternativa són els armaris amb bateries, molts cops incompatibles o perjudicials per al paisatge urbà. Si es planteja als equipaments, per què no als habitatges públics?

L'habitatge urbà com a comunitat hauria de ser el paradigma de socialització, l'espai comú que substitueix el carrer del poble dels avís on hem sortit a jugar i les nostres àvies a prendre la fresca i xerrar amb els veïns. Hi ha cobertes, porxos, patis, etc., oportunitats que esdevenen espais infrautilitzats. Però si no som ni capaços de compartir la caldera i pretenem posar una bugaderia comunitària! Pensem que l'administració és timorata a l'hora de proposar models més socials. Per exemple, en els concursos costa valorar els espais intermedis, exteriors, passeres, etc. que serien una clara oportunitat per estendre la vida interior privada cap a l'exterior comunitari. Sempre hi ha excuses rere les quals es parapeta qui té poder de decisió: perspectiva de gènere, seguretat, manteniment, dificultat en la gestió, conflictivitat, etc. Volem o no volem sortir del model de caseta i hortet?

El context de crisi climàtica, els darrers canvis normatius i certa pressió per part de les administracions públiques han anat sedimentant en un coneixement col·lectiu sobre qüestions com l'avaluació de l'impacte mediambiental dels sistemes constructius, l'eficiència energètica durant la vida útil de l'edifici o la gestió sostenible de l'aigua. Qui sap si ara el risc és la simplificació i estandardització d'aquest coneixement, reduït a una mena de segell de qualitat sobre la base del compliment d'uns quants clixés. Cal afrontar el projecte d'habitatge col·lectiu d'una forma integral: construir amb recursos a l'abast, pensar l'espai des de les seves implicacions termodinàmiques, etc. Però cal fer-ho també des de posicionaments més estratègics: deixar de construir soterranis d'aparcament en un escenari de transformació de la mobilitat, mancomunar serveis, rehabilitar estructures obsoletes, etc.

Són cinc els nostres principals desitjos en el camp de l'habitatge, ordenats des del més general fins al més particular. 1. Garantir el dret a l'habitatge per resoldre una emergència social cada vegada més accentuada. 2. Aprofitar decididament el parc edificat: revertir la degradació i el nombre d'habitatges buits de la majoria de centres de les ciutats mitjanes de Catalunya. 3. Fusionar l'habitatge, el carrer i la ciutat com la mateixa realitat, projectant-los conjuntament; el projecte urbà és molt més efectiu que no pas la sectorització tradicional; fomentar la barreja d'usos, els hàbits de vida saludable, el confort urbà i, sobre tot, la socialització. 4. Concebre edificis resilents des del punt de vista del consum i petjada ambiental, i també per la seva capacitat d'adaptar-se sense obres als canvis dels habitants. 5. Alinear la tecnologia i l'ecologia cap a l'objectiu més important: garantir el bon viure.

El paisatge que s'ha construït a les nostres ciutats i al seu voltant ha evidenciat sovint la mesquina carrincloneria d'uns patrons de rutina anacrònics i generalment inadequats al context geogràfic, ambiental i sociocultural: arquetips i estàndards acomodats en les pautes segures d'un ambigu neollenguatge eclèctic i conservador (quan no voluntàriament convencional) de regularitat (i regulació) continuïsta. Davant d'aquesta nova naturalesa heterogènia i oberta dels nostres entorns de vida i relació, es fan avui necessaris criteris de "creuament" (interactius, mixtos, relacionals), atents alhora a l'estratègia d'allò global (allò plural) i a l'excepcionalitat d'allò local (allò singular). Atents a un nou tipus de trobada entre programes i usos, activitats i col·lectivitats, densitats i naturaleses, medis i mitjans, processos i recursos, i, per tant, a la concepció de nous tipus d'actuacions més mediadores, lluny de la tipificació esteticista o de la simple especulació neoliberal postmoderna.

No hi veig contradicció entre els nous sistemes constructius, la major prefabricació i la digitalització dels processos de disseny i construcció en relació amb la sostenibilitat (reducció de la petjada ecològica, baixa demanda energètica i ús d'energies renovables), el confort i la qualitat arquitectònica. El conflicte rau a voler construir amb ràtios d'euros per metre quadrat que no permeten assolir aquesta qualitat (ja prescritiva pel CTE avui dia) amb honoraris per sota de la meitat de la mitjana europea. De la mateixa manera que països com Finlàndia aposten estratègicament per l'educació —entenen que invertir en els infants d'avui és la millor garantia d'una societat culta i conscient—, apostar per habitatges de qualitat avui és garantir un parc construït saludable, de baixa demanda energètica i baix impacte mediambiental.

La sostenibilitat i l'ecologisme no serà ni hauria de ser l'element definitori i justificatiu de l'arquitectura, sinó una qualitat implícita i intrínseca en tots els projectes. L'arquitecte seguirà treballant per garantir l'equilibri entre tots els factors que intervenen en un projecte, i la sostenibilitat n'és un d'aquests.

Les societats en què vivim són molt canviants. Precisament per això la prioritat és la reversibilitat. Hauríem de ser capaços de construir hàbitats fàcilment canviables, reinterpretables o reutilitzables. La clau és la indefinició, espais que et permeten un ús indiscriminat, desjerarquitzat, flexible, fluid, etc. Des de l'àmbit públic, l'enfocament, més que en l'habitatge, ens agrada pensar que es troba en el suport per fer l'hàbitat concret que cada nucli de convivència necessiti. En canvi, en l'àmbit privat, el concepte va lligat, per desgràcia, més a un producte que a construir un hàbitat. Per això és primordial el foment i debat de la visió pública sobre l'habitatge a través de l'exemple i esforç públic per influir sobre els productes privats.

Resta poc per descobrir; només cal dotar de recursos els projectes per poder construir millorant l'aïllament amb solucions amb elevada inèrcia tèrmica, controlar les pèrdues per infiltració (estanqueïtat) amb finestres i portes d'altres prestacions tèrmiques, controlar adequadament els guanys solars en relació amb les pèrdues per transmissió de les obertures i els problemes de sobreescalfament per falta de protecció solar, etc.; dissenyar edificis compactes, ben orientats, amb habitatges passants per garantir la ventilació creuada, amb espais intermedis que permetin modificar el factor de forma de l'edifici; dissipar més ràpid quan convé, implementar sistemes actius eficients amb recuperadors d'energia amb les mínimes pèrdues de càrrega amb instal·lacions centralitzades, implementar instal·lacions fotovoltaïques que ens apropin al balanç zero o l'autoconsum... Tot això ja ho sabem fer. Només falten els recursos i jurats intel·ligents i multidisciplinaris alineats.

Creiem que és important una reflexió sobre la necessitat de reconversió de la indústria actual. S'han d'ampliar els sistemes de prefabricació actuals, aconseguint que la producció sigui local. Trobem a faltar empreses que produeixin fusta tipus CLT o similar. Caldria incentivar aquestes iniciatives des de l'Administració, amb subvencions estatals o europees. Un bon exemple podria ser Egoïn, una empresa basca que va poder començar gràcies a les subvencions del Govern basc.

L'habitatge del futur ha de resoldre el dèficit de sentit comunitari i l'aïllament dels individus i ens ha de permetre reconciliar-nos amb la natura.

Fer arquitectura des de l'eficàcia de la sostenibilitat passiva. Conservant l'energia a l'hivern (factor de forma compacta, aïllament tèrmic, eliminació de ponts tèrmics i recuperació de calor, galeries captadores, mur Trombe o parietodinàmic, atris a sud) i protegint-nos a l'estiu (proteccions solars, ventilació natural de confort i salubritat) abans de recórrer a una tecnologia forçosament costosa tant a nivell econòmic com ecològic.

Cal un canvi de paradigma a l'habitatge en relació amb el cotxe. Desvincular el fet de tenir un lloc on viure amb tenir un vehicle privat. Revisar l'obligatorietat que enterra el temps d'execució i el pressupost en soterranis, obligant a la construcció de paquets d'aparcament ingents i absurds, que forcen sovint canvis de fluxos de corrents subterranis.

1. Estratègies obertes i inclusives on prevalgui la sostenibilitat social (flexibilitat i adaptació) i mediambiental (reducció i impacte).
2. Estratègies polítiques que entenguin el projecte públic com a laboratori d'investigació; és a dir, com a capdavanter en investigació tècnica i material. Fomentar aquesta investigació des del concurs públic fins a la implementació en obra. Dotar econòmicament els punts anteriors.
3. Entendre la complementarietat entre els múltiples interessos com a part d'aquesta investigació. Entendre el projecte com a negociació entre paràmetres no sempre compatibles: velocitat d'execució, economia, disponibilitat industrial, artesanal, solucions sostenibles, etc.

Aquells espais, en els quals la pregunta anomena escenari arquitectònic, deriven en condicions habitables que puguin ser interpretades de la forma més lliure possible per part dels seus habitants, facilitant-ne així la socialització.

Marina Garcés en un capítol de *Ciutat princesa* explica com recorda que en el passat un company seu citava Gilles Deleuze dient “mi casa por desgracia es una casa”; i ella, en una reflexió sobre l’habitabilitat actual, es pregunta: “Què seria, què podria ser encara, avui, una casa que no fos una casa? És a dir, podem aspirar a alguna cosa més que a un refugi per al son, l’estudi i l’amor privat, en una ciutat, en un món, que deixa tantes vides a la intempèrie?”. És precisament a través de la gestió de la intempèrie, en els projectes d’habitatge, que intentem transcendir l’espai casa i proporcionar una condició col·lectiva de l’habitatge més enllà de les dificultats que imposa el dogma de la “ràtio” útil versus construïda o l’“això qui ho paga?”. Vestíbuls, espais atri, terrasses d’entrada, porxos, bugaderies compartides, replans sobredimensionats, balcons llargs i algun jardí compartit han estat fins al moment els espais d’oportunitat per dotar de col·lectivitat els nostres projectes d’habitatge.

L’habitatge col·lectiu hauria d’introduir altres usos que pròpiament el d’habitatge i formar una xarxa invisible interconnectada on un resident podria fer ús de diferents espais de l’edifici que habita. Avui dia i després de la COVID-19 encara s’ha incrementat més el nombre de persones que podem teletreballar. Els edificis plurifamiliars podrien incorporar no només espais comercials, sinó també espais per a serveis comunitaris, com sales de *coworking* o polivalents per practicar ioga, fer tallers o cursos, espais de jocs infantils, alguna conferència o projectar alguna pel·lícula; en definitiva, apostar pels usos compartits que a més d’afavorir les relacions socials entre veïns també afavoreixin la ciutat dels quinze minuts i disminueixin alhora la contaminació de les nostres ciutats. D’aquesta manera els habitatges anirien més enllà de les seves portes ja que es podria habitar al segon, teletreballar des del quart, fer exercici a la coberta i mirar una pel·lícula als baixos.

M'interessa l'habitatge com un dret per a la societat, on els i les arquitectes tenen el deure de comprendre la riquesa de la multiplicitat de societats a les quals l'habitatge ha d'atendre.

No crec que el concepte d'emergència, referenciat a l'habitatge del futur, ragui en reflexions sobre la quantitat, tipus, forma o procés constructiu.

La realitat complexa de l'habitar ha de ser gestionada des de sabers compartits entre l'arquitectura, el camp de les humanitats, del medi ambient i de la jurisprudència, per tal que en l'esforç del fer hi hagi també la voluntat del canvi d'allò que corromp i impedeix drets i llibertats.

L'habitatge del futur, com el del present, dissenya la societat a través de la forma en què els individus es mouen per l'espai, dialogant-hi, transferint coneixement i valors. El meu desig és que l'habitatge del futur es dissenyi utilitzant el potencial de l'arquitectura com a mitjà de comunicació per dissenyar un món millor.

1. “Solo uno de cada diez pisos protegidos se destina a alquiler” (*El País*, 16 d'abril de 2021). El 15,1 % a Catalunya. 2. La ràtio mínima per habitant és de 18 m², a Europa, 40 m². 3. La superfície de terrasses està limitada a un màxim de 10 % de la superfície útil interior.

Que un edifici d'habitatges ha de ser alguna cosa més que un espai perquè els seus habitants hi dormin és una afirmació amb què gran part de la societat estaria d'acord. Els espais comunitaris són essencials per potenciar les relacions socials i de comunitat entre veïns d'un mateix edifici. El nou decret de *colivings* a Catalunya permet reduir la superfície dels habitatges sempre que es complementi amb superfície d'espais comunitaris. Servirà, potser, per minimitzar la mancança d'habitatge protegit en un moment de crisi com l'actual? O només farà que els promotors abusin d'aquesta solució per aconseguir més rendibilitat? Des de l'Administració es podria facilitar, en alguns casos, la col·locació dels espais comunitaris dels habitatges en comptes de les plantes baixes comercials. En moltes zones de les nostres ciutats es deixen locals tapiats en planta baixa perquè la normativa obliga que siguin comercials sense massa sentit, quan podrien ser espais comunitaris per als veïns en relació amb el carrer i la ciutat.

4. Socialitzar-urbanitzar

Josep Batlle Blay (Batlle i Roig Arquitectura)

L'habitatge hauria de ser un bé no especulatiu que garanteixi la qualitat ambiental (en termes de consum de recursos i impactes generats) amb el mateix rigor i compromís amb què garanteixi la qualitat estructural, funcional, estètica...

L'habitatge hauria de generar les condicions d'habitabilitat adequades a les necessitats de les persones sense oblidar els aspectes determinants del seu context socioeconòmic i cultural.

El disseny dels habitatges hauria de tenir present, amb la mateixa intensitat i rigor, els aspectes relacionats amb el continent (l'edifici) i el contingut (els usuaris); la consideració equilibrada i justa d'aquestes dues variables fonamentals ajudarà a donar una resposta adequada.

5. Futur-dies

Societat Orgànica
(Luca Volpi, Gerardo Wadel, Albert Sagrera,
Fabián López, Pablo González)

El Decret d'Habitabilitat és fonamental. El decret a Catalunya garanteix un habitatge ben acabat. No deixa espai a l'habitatge incomplet que demanen Jeremy Till i Tatiana Schneider per afavorir la flexibilitat i la performativitat de l'usuari, que és el que compatibilitzaria que un mateix tipus tingués variants per a diferents tipus d'usuari. Per tant, un habitatge flexible (en els usos), adaptable (en el temps) i performable (amb la intervenció de l'usuari).

Els planejaments urbanístics periurbans forcen un model de vida basat en la mobilitat privada. Cal un canvi estratègic en les normes que regulen l'habitatge envers una lectura de l'entorn per densificar i construir barris mixtos, productius i amb comerç abans de crear nous barris satèl·lits. Promoure l'habitatge col·lectiu mixt en entorns pacificats, propers i densos que afavoreixin l'einterdependència. Construir comunitat on cuidem i ens cuiden.

En els últims cent anys hem vist com l'habitatge urbà, independentment de la classe social, ha reduït progressivament la seva superfície i volum mitjà. "L'habitatge d'habitacions iguals" vuitcentista que defensa Xavier Monteyts com a proposta de futur és un luxe i un exemple de flexibilitat, no perquè les estances siguin semblants entre si, sinó perquè tots els seus espais són generosos en mesura i en alçària, i dins poden succeir coses diferents en moments diferents i fins i tot coses diferents alhora. A l'habitatge no li demanem avui res substancialment diferent ni nou del que li demanàvem ahir, i no li demanarem res substancialment diferent demà pel simple fet que som la mateixa espècie animal que viu la seva intimitat en recintes protegits des de fa almenys un milió i mig d'anys, quan els nostres ancestres van canviar, amb ajuda del foc, la protecció dels arbres per la de l'arquitectura. El que encara no és un habitatge, però que hauria de ser-ho, és senzillament el que ja va ser un habitatge i ha deixat de ser-ho sense nosaltres adonar-nos-en.

En projectes d'habitatges, l'ús de la tecnologia es fa en funció del pressupost. Intentem utilitzar-la com a instrument d'estalvi en funció dels inputs de cada projecte. Això és així en la tecnologia associada a la disminució de la despesa energètica, tant si és activa com si és passiva.

La indústria i la recerca estan evolucionant molt en els aspectes de millora en solucions tecnològiques més sostenibles, i als arquitectes ens toca participar activament de forma interdisciplinària des de tots els àmbits: indústria, recerca, promotors... Els projectistes hem d'aprofitar la consciència social creixent per part de la indústria, que es tradueix en molta recerca i en la posada al mercat de sistemes constructius i materials nous per aplicar aquesta tecnologia en els aspectes que aporten més sostenibilitat, particularment en l'habitatge col·lectiu, on és imprescindible incorporar aquestes tecnologies com un recurs que és resultat d'equilibrar les premisses de cost, temps i sostenibilitat.

“Desplegar dinàmiques de socialització” per part de qui i en quins llocs? Per què sempre ens atorguem el dret de vetllar per la sociabilitat d’unes classes i no d’unes altres? Per què donem per fet que quan es tracta de pobres o nouvinguts hem de supervisar el seu capteniment en els espais “comunitaris” i que en habitatges d’alt o mitjà-alt nivell a ningú se li acut interferir en aquests espais de relació, d’altra banda, inexistents, més enllà de piscines comunitàries? Convertir els espais de recorregut en espais de sociabilització forçada va ser una gran quimera que va donar lloc a grans edificis, però que, en realitat, no va funcionar mai o només quan els veïns tenen uns recursos més que suficients per viure o es coneixen des d’abans. Com menys relació “obligada” amb els veïns, millor. Els usos compartits són positius quan no són d’ús obligat i no interfereixen amb la vida “dins de casa”. És al carrer, a les places, a les piscines públiques, als parcs, biblioteques, on s’ha d’afavorir una sociabilitat no segmentada, més enllà del concepte mesquí “comunitat de veïns”.

La tecnologia aplicada a la construcció és un concepte en evolució constant; a partir del canvi continu, al llarg de la vida d’un edifici, dels sistemes implementats per tal de respondre a noves necessitats, a tendències o a exigències de mercat. Els preceptes de l’arquitectura, en canvi, són més intemporals o amb una evolució molt més lenta. Hem d’exigir que els edificis d’habitatge es dissenyin i construeixin de forma prou flexible per poder anar incorporant les noves tecnologies. Les solucions tècniques i constructives que fins ara s’han vist com intemporals, en aquest sentit, s’han confirmat més flexibles que les grans ostentacions tecnològiques que, malgrat que poden tenir molt interès puntualment, poden quedar fàcilment obsoletes.

Aquest argument afecta tota la nostra activitat, i la nostra responsabilitat és donar respostes professionals i artístiques, i no polítiques. En aquest sentit, en el cas de l'habitatge hi ha moltes dades: la relació amb l'exterior i el paisatge (més important que mai), qüestions tècniques com aïllaments (energètics, però també acústics) i interconnexió social en oposició a l'aïllament.

La màquina arquitectònica hauria de relacionar-se prioritàriament amb els fenòmens ambientals per tal de produir un confort el més natural i adaptatiu possible per a les persones. Aquesta relació entre arquitectura i medi ha de fer explícit i evident tot allò que és invisible en arquitectura; la percepció hàptica i emocional de l'espai viscut.

Els espais intermedis i els espais bioclimatitzats són exemples evidents d'aquesta estratègia de col·laboració entre edificació i medi. També és en aquest tipus d'espais on les figures de propietat, ús i intimitat es dilueixen a favor de formes més col·lectives i no programades de l'habitatge.

Ens interessen més aquests espais com a eines de construcció de l'experiència del confort natural per donar qualitats espacials i vitals úniques, que no pel fet d'allotjar activitats comunitàries, però no és menys cert que és en els espais col·lectius i comunitaris, intermedis en la interpretació de la propietat i la intimitat, on ambdues aproximacions coincideixen i es complementen.

De tots és coneguda la bondat i l'excel·lència de la nostra ciutat mediterrània densa i compacta. Aquesta "qualitat de vida", com generalment s'anomena, es concentra en el nostre clima, la nostra arquitectura, la diversitat i complexitat d'usos i d'informació, l'eficiència en el consum de recursos, etc. Aquests avantatges, però, contrasten amb certes problemàtiques ambientals (i d'altres socials) que cal tenir en compte i que els reptes a curt i mitjà termini des de diferents àmbits proposen superar. Des dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) a nivell mundial fins als mateixos programes de la ciutat de Barcelona com el Pla Clima. Les problemàtiques més conegudes són les que incideixen directament en la salut dels ciutadans com la contaminació atmosfèrica i acústica, provocada en bona part per la intensitat del transport privat. L'espai col·lectiu (tant públic com privat) té un paper clau en els aspectes socials però també en els ambientals.

4. Socialitzar-urbanitzar

Societat Orgànica
(Luca Volpi, Gerardo Wadel, Albert Sagrera,
Fabián López, Pablo González)

L'osmosi interior-exterior afavoreix una indeterminació jeràrquica dels espais intermedis entre el carrer i la casa. L'habitatge conforma el nostre paisatge urbà ja que és el negatiu de l'espai obert. Cal promoure llindars i espais de relació generosos, espais negociadors de la convivència urbana.

Els espais compartits ens forcen a negociar unes normes de convivència, a posar-nos d'acord per cuidar, junts, per un temps determinat un espai comú. En moments de pandèmia i confinament s'ha evidenciat que les comunitats s'organitzen per teletreballar, cuidar dels fills, fer la compra per als més grans, etc.

És evident que el format marca. En models de ciutat dispersa on un només pot mirar-se a un mateix difícilment es poden donar aquestes dinàmiques que fomenten el teixit social.

4. Socialitzar-urbanitzar

MIM A (Mariona Benedito, Martí Sanz)

El coneixement dels materials i els sistemes constructius, l'estudi de les seves prestacions, del seu comportament, de la seva lògica, de la procedència, del cycle de vida, dels medis auxiliars per a la seva posada en obra i del seu cost econòmic determina la tria d'uns o altres a l'hora de plantejar i pensar el projecte d'arquitectura. A l'inici d'un projecte, diferents aspectes, com ara la tipologia de l'edifici, l'emplaçament, el pressupost, etc. fan pensar en uns materials, estructures i sistemes constructius o altres. A mesura que es desenvolupen les tasques, fem aproximacions i estudis comparatius sobre avantatges, inconvenients, punts forts i febles d'uns i altres fins a acabar proposant-ne uns de concrets. Tant si treballem amb un sistema tradicional com amb un de nou, mirem de fer un estudi dimensional i modular les solucions per optimitzar el sistema i reduir residus.

Una nova arquitectura de l'hàbitat es podria concebre, així, en ambigua sinèrgia amb una naturalesa envolupant. Una arquitectura de nous implants i de noves implantacions, de suaus infiltracions i estranyes insercions.

Ja no es tractaria de tapiar espais ni tampoc de parcel·lar usos, sinó de disposar (integrar o articular) "peces actives" en un espai tan sols "puntuat" o "pessigat" per elements lleugers a base de pavellons o relleixos, però també per "topografies/topologies operatives". Serien dispositius que actuarien "ocupant i preservant" a un temps. Dispositius programàtics no camuflats, sinó infiltrats en el paisatge, en què l'eficàcia de l'arquitectura no es basaria en la definició objectual i figurativa de l'objecte, sinó en la capacitat mateixa de proposar un nou logos abstracte de moviments i llicaments.

Els habitatges seran socials i facilitaran el bon viure urbà des del moment en què materialitzin de la millor manera possible aquells elements intermedis entesos com a mediadors entre les diferents escales de treball del projecte. Partint del fet que habitem i gaudim d'un clima mediterrani, estem parlant de les relacions de l'habitatge amb els seus propis espais exteriors, amb els espais exteriors comunitaris i amb les successives situacions en transició cap a l'espai públic urbà.

En el camp de l'habitatge, l'ecologia passa, en primer lloc, per una planificació urbana que contempli la ciutat i el seu entorn com un ecosistema. Només des d'una visió a escala territorial es garantiran aspectes com unes excel·lents condicions d'habitabilitat, barreja d'activitats, desplaçaments a peu, producció d'energia, minimització del consum i aprofitament dels residus. La col·lectivització dels serveis i la seva organització per a un estalvi i un comportament autònom de consum zero trenquen amb el paradigma de les ciutats modernes de finals del segle XIX. El subsòl de les ciutats es van equipar per tenir unes *plug-in cities* que van permetre la connexió al servei integral de les xarxes públiques. El procés invers ha començat, la desconexió és una realitat que permet l'autonomia energètica i el consum pràcticament zero. Per sobre de tot és primordial el consens de tots els agents d'una actitud propícia per aprofitar, reconstruir, renovar, intercanviar usos i consolidar el teixit urbà i el parc immobiliari edificat. L'edifici més sostenible serà aquell que admeti més canvis en un futur.

Un espai de llibertat absoluta. Insonorització total (les molèsties per soroll són les més problemàtiques en habitatges col·lectius). Espais amplis i no funcionals, sinó utilitzables de moltes maneres. Recorregut mínim entre la porta de casa i la porta del carrer. De fet, l'ideal seria que tothom sortís directament al carrer. Excepte casos extrems, caldria abolir l'aire condicionat i els ascensors per accedir als principals i les plantes primeres. Recolonitzar el terrat, actualment en mans de les companyies de telecomunicacions, com únic espai comunitari, en la mesura que fos d'accés voluntari, viable. Garantir uns metres quadrats mínims per individu.

Ens interessa projectar a partir d'una estructura suport més àmplia i amb una certa autonomia respecte dels altres components constructius de l'habitatge. D'aquesta forma, a banda dels evidents avantatges envers la flexibilitat programàtica, queda oberta la possibilitat de compatibilitzar aspectes relatius a l'economia, la flexibilitat i la velocitat d'execució.

El pensament modern sobre l'habitatge descansa en criteris summament arcaics: l'higienisme del segle XIX i l'*Existenzminimum* del segle XX, dades que quantificaven l'espai mínim-funcional i una relació sanitària amb l'exterior.

Això, en el fons, va donar lloc a les nostres normatives (actualment molt barroques) que van formar en els seus inicis l'habitatge en sèrie de les dècades de 1950 i 1960.

Al meu entendre, crec que la pandèmia ha estat una experiència col·lectiva important per a tots, i en aquests moments l'habitatge és quelcom absolutament diferent d'allò que estava en la base de les nostres normatives (per exemple, la necessitat de flexibilitat i canvi, obertura, interacció, etc.). El teletreball com a realitat i no com a ficció. Obertura a l'exterior i a la comunitat pròxima. S'han de definir amb urgència nous prototipus.

La història de l'arquitectura és plena d'exemples d'habitar magnífics. Al nostre parer, abans de començar a desitjar quina altra nova cosa ha de ser l'habitatge, el que hem de mirar com a arquitectes és incorporar totes aquelles virtuts ja conegudes en la forma d'habitar i exigir que aquestes passin a formar l'actual parc residencial. Creiem que el problema és que la societat i la professió actuals han perdut la noció del que ja s'ha fet i pretensiosament mirem de cercar nous inputs per pal·liar problemes que ja s'han resolt anteriorment de formes infinites i meravelloses.

El projecte d'estances garanteix la possibilitat d'habitar un espai de formes molt diverses al llarg del temps. El problema resideix que l'alta densitat d'habitacions que es demana obliga a reduir les estances a la mínima superfície que estableix la normativa (10 m²). Ens hem de plantejar si realment el bon viure està en 10 m².

Entenem el projecte d'habitatge urbà com una oportunitat única per fer ciutat. Aquesta relació amb l'espai públic s'ha de produir a través dels accessos i els principals espais col·lectius que, sota el nostre punt de vista, s'han d'entendre com una extensió d'aquest espai urbà. D'altra banda, considerem que s'hauria de fer un esforç i apostar per aquests espais col·lectius a les diferents promocions d'habitatge públic tot i els problemes de gestió que hagin pogut ocasionar en un passat.

En el context europeu de decreixement vegetatiu de la població tot just equilibrat per l'afluència d'immigració, es fa evident la necessitat d'aturar l'expansió en superfície de les ciutats i de les zones urbanitzades. És el moment de la compactació urbana, de la recuperació de la densitat combinada amb la implantació d'un transport públic generós, freqüent i ben sincronitzat. De garantir, tanmateix, la progressiva substitució d'un model dispers basat en l'automòbil cedint una important porció de l'espai que aquest ocupa actualment al desplaçament muscular o elèctric amb baixa ràtio de pes mort (mobilitat personal).

Interior: el context de teletreball durant la pandèmia ens ha ensenyat que no és difícil crear bones condicions per rehabilitar les zones despoblades de la Catalunya interior, reaprofitant i recuperant les seves estructures urbanes.

Costa: és urgent no només detenir, sinó fins i tot revertir el model d'urbanització dispersa amb habitatge infrautilitzat en terrenys costaners dedicats al monocultiu turístic.

Davant l'estandardització caldrà buscar la singularitat, l'adaptació a cada habitant i a cada individu per tal que l'espai de viure sigui únic i personal.

Els intents per part de l'Administració d'industrialitzar l'habitatge amb l'objectiu d'economitzar o guanyar temps no han funcionat. Ha fracassat especialment l'últim intent de concurs amb constructora i industrialització per accelerar el tràmit del projecte i construcció quan fa un any i mig que s'espera el resultat i l'avaluació de les propostes. Per tant, industrialització sí, però ha d'haver-hi indústria, una recerca lligada a la universitat i l'empresa (com el cas de les tesis industrials al País Basc amb Tecnalia) i més mitjans i preparació dels tècnics de l'Administració.

La flexibilitat i la versatilitat d'un habitatge no està tan arrelada a la mobilitat i canvi de peces, sinó a oferir una quantitat de peces indefinides de mides similars que interconnectades de manera eficient permetin un hàbitat divers de les famílies. La casa actual ha de respondre no només als diferents usos que fa una persona, família o amics al llarg de la seva vida, sinó en el seu dia a dia. Abans del confinament passàvem moltes hores fora de casa i, per exemple, a l'habitació només hi dormíem. El confinament m'ha obert la ment i, de fet, l'ús de la nova habitació dels meus fills també. Les habitacions han de ser peces on no només dormim, sinó on també juguem, llegim, treballem, etc. Per això les habitacions haurien de tenir unes mides generoses que permetessin absorbir diverses casuístiques a l'hora de no fer diferències entre unes habitacions per a grans o petits. De fet, els petits i les seves joguines ocupen molt d'espai.

Per qüestions econòmiques sempre hi ha hagut una tendència natural per part dels promotors (públics i privats) per maximitzar l'espai privat dels habitatges en detriment dels espais col·lectius de l'edifici. L'escassa qualitat d'aquests espais comuns, reduïts a la mínima expressió, impedeix una bona interacció dels habitants amb els seus veïns i amb la ciutat, ja sigui a planta baixa, a coberta o en nivells intermedis. Quan els criteris econòmics canvien, com a l'habitatge cooperatiu, la balança s'equilibra una mica més: els espais comuns guanyen protagonisme reforçant tant la cohesió social del conjunt com la cohesió amb el barri i la ciutat. Incorporant espais de treball i d'oci, un conjunt d'habitatges passa a formar part de la ciutat productiva, una espècie de "pseudoequipament" de barri que barreja els usos. Un híbrid urbà.

La qualitat dels habitatges no pot desatendre la qualitat dels espais comunitaris i, en cap cas, dels espais en relació amb la ciutat i la comunitat entesa en el seu sentit més ampli (societat). Seran sempre pocs, malauradament, els que gaudiran d'un habitatge públic, però molts podrem beneficiar-nos d'una ciutat ben pensada, més verda i inclusiva; l'habitatge públic hi pot contribuir de manera significativa.

En molts casos, els modes d'habitar de la societat no es reflecteixen en les promocions públiques. En un entorn on cada cop és més comú viure sol, els habitatges d'una sola habitació només constitueixen una part marginal de les promocions. Entenem que aquest canvi respecte als edificis de fa deu o quinze anys té una raó de pes i és cert que promoure habitatges més petits significa augmentar el preu per metre quadrat de la promoció en imputar a menys superfície una sèrie d'elements fixos (cuina, bany). Tot i això, creiem que potser permetria que un usuari més jove accedís a un mercat de lloguer o compra a un preu assequible, independitzar-se abans i alliberar les famílies d'una càrrega econòmica. Si estem en un escenari d'emergència habitacional, no es podrien flexibilitzar els requeriments per tenir més habitatge en comptes de menys unitats més grans i més buides?

Els espais intermedis són espais d'oportunitat. Tradicionalment a les cases de poble això era més evident, la gent sortia al carrer amb cadires o tenien un banc a la façana on podien reunir-se amb veïns i observar: una manera fàcil de socialitzar. Avui dia, als edificis d'habitatges plurifamiliars on vivim és més difícil. Si vols que la gent es relacioni s'han de crear espais perquè això passi. Si la relació amb el carrer i l'edifici és només una porta, l'entrada és petita i no tenim cap espai comú, difícilment ens creuarem amb els nostres veïns i socialitzarem amb ells. Per evitar aquestes vulnerabilitats, les administracions haurien d'intentar que les normatives no siguin tan estrictes i no es premii tant ficar el màxim d'habitatges, sinó dotar de qualitat l'edifici i amb això als seus habitants: patis o porxos d'accés en relació amb els carrers, accessos a habitatges a través d'espais relacionals, usos als terrats, sales compartides per llogar i per a dinars familiars, reunions amb veïns, jugar, etc.

El teixit de la ciutat compacta està format en gran part d'habitatge. Els edificis tenen la responsabilitat de construir de forma generosa l'espacialitat i les qualitats del carrer: permeabilitat, activitat, seguretat; confort urbà en definitiva. Lluny d'una línia taxativa entre allò públic i allò privat, l'interludi entre la vorera i el pis és l'oportunitat per un rosari d'espais comunitaris que construeixen un lloc per a la socialització. Parlem d'espais capaços d'activar la comunitat al mateix temps que l'espai públic. Humanitzar la ciutat és una de les assignatures pendents, el bon viure passa pel bon conuiu, pel veïnatge i la responsabilitat de formar part d'una comunitat. Son valors necessaris en una societat contemporània regida per la individualitat dels nous sistemes digitals i només es poden desenvolupar si existeixen espais que permetin la interacció dels seus usuaris, tenint en compte la conflictivitat com un element més, intrínsec, dins el procés de maduració i creixement col·lectiu.

Els elements de control afecten tant la planta com la secció de l'edifici i es conformen com a espais intermedis, com llandars que adquireixen condicions intermèdies entre allò estrictament exterior o interior. És precisament aquesta ambigüitat la que pensem que s'ha d'afrontar amb decisió, primer des d'un punt de vista de pressupost, tant d'execució com de manteniment, i, en segon lloc, des d'un punt de vista normatiu.

La rehabilitació és un altre gran camp d'actuació on es parteix d'estratègies sostenibles de base. La reutilització d'allò construït i la minimització dels enderrocs redueixen molt significativament l'impacte al medi ambient. Els operadors públics són els que poden exemplificar aquesta via de treball des de la recuperació d'edificis existents que, en moltes ocasions, es troben ja en teixits urbans més consolidats. A més, això es pot convertir en un camp d'experimentació tipològica que aprofiti aspectes constructius, estructurals o dimensionals que no es plantejarien en la construcció de nova planta.

Una aproximació arquitectònica a l'habitatge social ha d'aspirar a augmentar el grau de permanència. Com tota inversió social, l'habitatge social ha de ser altament polivalent per admetre les variants i modificacions futures en termes de programa i d'ús, però els atributs arquitectònics que percebem com a confort han de ser capaços de romandre al llarg d'una vida útil que superi la de l'usuari.

Cal allunyar el projecte d'habitatge i l'arquitectura en general dels debats circumstancials. La gran estratègia sostenible és la de la permanència, el bon projecte ha de ser plaent, ha de col·laborar amb els fenòmens físics perquè aquests no són circumstancials; és així que en garantirem la durabilitat i amortitzarem la petjada ecològica de la construcció. Col·laborant amb els fenòmens naturals garantirem edificis que "s'espallin" molt poc: fer una arquitectura solvent, plaent i de comportament robust i de la qual garantirem la durabilitat i el sentit de la nostra professió en la societat.

La multiplicitat d'exigències tecnològiques i constructives han de complementar, i no alterar, aquelles constants que des de l'arquitectura sempre han definit el fet d'habitar de forma harmònica en relació amb el medi.

L'emergència climàtica i la crisi social posen de manifest que la intervenció arquitectònica en l'entorn construït (per millorar-lo) o en les noves construccions (per respondre a necessitats socials) ha de tenir en compte la qualitat integral. Molts exemples projectats, construïts i en ús, amb bons resultats, demostren que això és viable tant en la promoció pública com en la privada. Cal actuar mentre s'esperen els canvis polítics, econòmics i normatius capaços de fer front als reptes establerts per la societat (Objectius de Desenvolupament Sostenible de l'ONU, Taxonomia de les Activitats Sostenibles de la Unió Europea...).

1. Tecnologia

Societat Orgànica
(Luca Volpi, Gerardo Wadel, Albert Sagrera,
Fabián López, Pablo González)

Hi ha diferents aproximacions per aconseguir habitatges sostenibles. Es poden construir habitatges pràcticament hermètics, mecanitzats i amb un consum gairebé nul però aïllats completament del seu entorn i amb un funcionament independent del dels seus habitants. Aquesta idea paradoxal de l'ecologia pot ser contraposada amb una altra concepció més permeable amb el medi i dependent dels seus habitants. Aquesta interdependència d'habitatge i habitant pot generar un habitat més conscient i atent, més ecològic. La primera aproximació seria una ecologia mercantilitzada i institucionalitzada com a producte de consum, amb tots els seus segells ambientals. Aposta per la tecnologia i genera una escissió inevitable entre arquitectura i ecologia, entre un dintre i un fora. La segona és un intent de tornar als orígens i de retrobar alhora certes estètiques associades que puguin fer avançar l'arquitectura en totes les seves dimensions. L'arquitectura més sostenible és la que no es construeix.

2. Ecologia

Pau Vidal

D'una banda, la comprensió dels límits i oportunitats que ofereix la matriu biofísica en què es poden desenvolupar les actuacions és la base sobre la qual es determinarà el "potencial arquitectònic". A partir d'aquesta consideració és responsabilitat de l'equip que projecti l'edifici esgotar les possibilitats d'aprofitar al màxim els recursos que ofereix el lloc i definir la resposta òptima als límits que presenti. D'altra banda, el rigorós estudi de les necessitats que cal cobrir (el programa previst) i la valoració dels esforços que suposa una resposta adequada en termes de consum de recursos presents i futurs determinarà l'abast i l'efectivitat de la resposta. També és vàlid un no com a resposta, si és que la solució en termes arquitectònics i materials és desproporcionada i innecessària. L'edifici més sostenible és el que no es fa!

2. Ecologia

Societat Orgànica
(Luca Volpi, Gerardo Wadel, Albert Sagrera,
Fabián López, Pablo González)

Són moltes les prioritats arquitectòniques que han de promoure el bon habitat. Voldríem posar el focus en un debat recurrent a l'estudi, que té relació amb el planejament. La majoria del planejament actual relatiu a noves zones residencials promou, ja des de la seva concepció, un mal habitat, o no és suficientment flexible per tal que qui rep l'encàrrec sigui capaç de maximitzar el bon viure urbà. Potser és fruit de la hiperespecialització en què hem caigut, on qui sap fer ciutat no sap construir per habitat i a l'inrevés, potser per altres raons, però de ben segur que la concepció inicial del planejament acaba potenciant o restringint la capacitat de crear entorns propicis al bon viure, i potser no en som prou conscients avui dia.

3. Habitat-bon viure

AMOO (Aureli Mora, Omar Ornaque)

La qualitat de l'habitatge urbà és directament proporcional a la qualitat dels espais col·lectius que li són propers. En aquest sentit, l'arquitectura de qualsevol projecte d'habitatge ha d'ambicionar no només a resoldre el programa vinculat sinó a millorar i a enriquir l'espai on s'emplaça. S'han de potenciar els espais col·lectius/comunitaris en els edificis d'habitatges, i entendre'ls com a regeneradors urbans, com a nodes de possible dinamització dels barris. Una gestió generosa per part de les administracions és clau per aprofitar al màxim la potencialitat d'aquests espais. L'arquitectura ho ha de fer possible, però cal la implicació dels usuaris i l'ajuda de les administracions perquè funcionin.

Les exigències tecnològiques són una oportunitat, ja que obliguen a incorporar/implicar en fase de projecte tots els agents de la construcció. El control del projecte de construcció a través del detall constructiu treballat, juntament amb els diferents industrials que materialitzaran l'edifici, et permet un resultat el més òptim possible en cada cas i, de vegades, introduir innovacions tecnològiques que creiem que haurien de ser una reinterpretació-adaptació de solucions tradicionals locals que normalment tenen eficàcia contrastada i que amb les eines actuals es poden quantificar i valorar.

Treballar amb un equip interdisciplinari també permet fer un estudi exhaustiu sobre les possibilitats d'estandardització i simplificació de les solucions per al projecte que s'està projectant. Finalment, s'haurà d'unificar el paquet projecte i obra per tal de satisfer la necessitat creixent de seguretat, concisió i innovació a l'hora de construir i poder assolir les prestacions que es demanen.

La tecnologia és un aliat en l'edificació en el context del canvi climàtic. L'edificació suposa una quantitat molt elevada d'emissions de CO₂, el que fa que estiguem quasi obligats a pensar els nous edificis amb materials i energia renovables i així intentar disminuir aquestes emissions. En aquest sentit, a més de tenir un millor control de la matèria a taller, tots els processos de prefabricació i construcció en sec redueixen considerablement els temps de construcció i minimitzen els sorolls i molèsties veïnals a les obres. Seria molt positiu intentar disminuir la nova construcció i apostar fermament per trobar mecanismes d'intervenció en edificis existents. S'haurien de trobar mecanismes àgils d'intervenció on l'Administració podria destinar mitjans econòmics directes per millorar les condicions d'habitabilitat bàsiques. Això indirectament ajudaria a millorar les nostres ciutats.

El programa bàsic i estandarditzat de l'habitatge social hauria de flexibilitzar-se per tal de donar resposta a les múltiples demandes. Cal ampliar el requisit de flexibilitat dels habitatges a l'escala del planejament urbanístic per afavorir la innovació programàtica. Cal habilitar processos de treball interescalars, a cavall entre el planejament i el projecte d'habitatge social, que permetin informar el planejament i, si s'escau, revertir-lo en benefici de la qualitat dels habitatges. És molt necessari conèixer i descriure el perfil dels usuaris de forma més específica, per dissenyar geometries i estratègies de projecte adaptades a les necessitats reals dels habitants. Cal incorporar als programes d'habitatge espais exteriors destinats a l'oci, la cultura i l'horticultura. La flexibilitat requereix contemplar espais suficients d'emmagatzematge desvinculats de les estances, però a l'interior de l'habitatge.

1. Atendre críticament el cicle complet transescalar, des del planejament, amb la seva normativa associada (quasi sempre obsoleta), passant per l'artefacte arquitectònic (demandes materials i energètiques) fins a arribar a l'usuari com a part activa i responsable del funcionament dels diferents sistemes.

2. Primar els sistemes passius sobre els actius, comptant amb la complementarietat i intel·ligència de l'usuari com a activador dels diferents sistemes. Optar per sistemes flexibles adaptables.

3. Atendre a una ecologia completa com a suport per a diferents espècies animals i vegetals.

Només ens interessa aquella tecnologia que estableix un vincle fort amb l'experiència arquitectònica. Estratègies constructives que es poden tenir en compte en la ideació d'un projecte per alguna contingència específica —com la disponibilitat material, la reducció de termini de les fases d'obra, la posada en obra, la gestió de residus, trobar-se amb el terreny, la contextualització material en relació amb l'entorn...— s'incorporen en el cas, i només en el cas, que predeterminen la tectònica del projecte i, per tant, l'arquitectura.

Començar a gestionar des del metre cúbic, no des del metre quadrat, treballant el volum d'aire i la seva qualitat. La flexibilitat més creïble s'ha de produir en àmbits no jerarquitzats que permetin múltiples activitats, variacions d'ús i relacions que es puguin produir perquè el volum assignat sigui suficient i no s'associï a una funció concreta. Aquesta estratègia és útil per afrontar el disseny d'edificis destinats a lloguer públic, ja que no es coneix els futurs usuaris i el sistema ha de ser suficientment obert per facilitar i acompanyar maneres d'habitar diversos.

Cal dur a terme el concepte d'"habitatge dispers i discontinu". El programa de l'habitatge s'ha de completar, en primer lloc, en la secció de l'edifici. Es poden disposar àmbits col·lectius, però temporalment privatitzables: les habitacions satèl·lit que permetin ampliar els metres cúbics temporalment per respondre a necessitats puntuals de treball, socialització o allotjament.

L'arquitectura ha "perdut" el sentit de responsabilitat sobre el disseny i la construcció del confort dels edificis i, per tant, de gran part de l'experiència als interiors. Des de la societat, la professió i la normativa s'ha assumit (tristament) que el confort necessita de màquines i que, des d'una aproximació mediambiental, només pot valorar-se en termes d'eficiència.

Caldria recuperar la construcció del confort i fer-ho des de les eines que ens són pròpies als arquitectes: en primer lloc, projectar l'ús sostenible dels objectes i no per l'objecte en si mateix, la demanda energètica per sobre de l'eficiència en la producció; i, en segon lloc, projectar el comportament de l'edifici amb estratègies prefòssils: inèrcia com a sistema de temperament interior, condicionar la temperatura i la humitat a través de les superfícies com la manera de gestionar l'energia sense perdre-la en la renovació de l'aire, ventilació creuada i solucions que promoguin la captació natural per al pretractament de l'aire primari d'hivern.

Primer caldria avaluar l'estat actual del parc d'habitatge i fer fortes inversions en la rehabilitació energètica, que ara ja demana la Unió Europea. Respecte als nous projectes d'habitatge, creiem interessant incorporar certs aspectes dels sistemes europees (Passivhaus), però sempre fent-ho compatible amb el clima mediterrani. Potenciar els sistemes passius que l'arquitectura tradicional sempre ha ofert i buscar certs sistemes actius que ajudin a aconseguir els requisits de confort desitjats.

2. Ecologia

Cierto Estudio
(Marta Benedicto, Ivet Gasol, Carlota de Gispert,
Anna Llonch, Lucia Millet, Clara Vidal)

Cada vegada més, l'habitatge col·lectiu tendeix cap a estratègies més abstractes que busquen la desjerarquització i la desadjectivació dels espais de la casa per dotar-la de més flexibilitat. En aquesta cerca tendeix a desaparèixer el contrast entre peces i els espais de circulació tradicionals que assumeixen per força alguns d'aquests espais i que, per tant, no podran tenir qualsevol ús. Si Louis I. Kahn diferenciava entre espai servit i espai servidor, aquí hauríem de diferenciar entre espais "circulables" i "no circulables". El confort i la flexibilitat de la casa s'aconseguirà per la correcta dimensió dels seus espais i la correcta interacció de cada peça amb les habitacions veïnes. Aquestes connexions entre espais, que trenquen amb la rigidesa de fórmules més tradicionals, són les que ens permeten parlar de "paisatge domèstic". Evidentment, el confort també l'associem a aspectes més sensorials de l'arquitectura vinculats a la qualitat de l'espai, per la seva forma, textura, llum, temperatura, acústica, relacions amb l'exterior, intimitat, etc.

3. Habitar-bon viure

roel sánchez arquitectura (Pablo Roel, Eva Sánchez)

L'habitatge és un dret, però també un compromís i una responsabilitat compartida. El meu desig és que en un futur els inquilins prenguin consciència del valor i el cost real de l'habitatge protegit i que, alhora, se sentin realment emparats per una Administració eficaç i sense alts i baixos polítics. En un marc estable de decidida aposta per l'habitatge públic, crec que la incorporació d'espais compartits, gestionats pels inquilins, reforçarà i consolidarà els valors democràtics de la nostra societat.

Construir menys, el mínim, recuperar edificis no usats, condicionar els existents, redistribuint així el parc d'habitatge. Mentre continuïn existint ciutats jardí extensives i habitatges unifamiliars de dimensions desmesurades, tota resposta a l'emergència climàtica des de l'habitatge col·lectiu és un pedaç que, a més, polaritza el desnivell entre habitatges de luxe no regulats i habitatges amuntegats.

En termes generals, la normativa va sempre endarrerida respecte als canvis socials i tecnològics de la societat. La indústria també té un paper clau en fer possible els reptes que demana el futur i l'emergència climàtica.

5. Futur-desig

Cierto Estudio
(Marta Benedicto, Ivet Gasol, Carlota de Gispert,
Anna Llonch, Lucia Millet, Clara Vidal)

Per a nosaltres, un futur desitjable seria la possibilitat de treballar en entorns urbans de més qualitat del que ens toca habitualment. El problema actual de l'arquitectura és l'urbanisme. L'urbanisme contemporani és del tot decebedor, sense excepcions. Els nous creixements urbans no ens interessen. Les normatives urbanístiques són massa coercitives, excessives, banals i estàndards. Totes les normatives anul·len, mitjançant els seus rectangles dibuixats en planta, qualsevol possibilitat de repensar noves tipologies arquitectòniques i urbanes. És insuficient esforçar-nos a fer edificis d'interès, si el context en què treballem és del tot deficient. L'única possibilitat de millorar les nostres ciutats és amb un urbanisme de qualitat.

5. Futur-desig

dataAE (Claudi Aguiló, Albert Domingo)

L'habitatge protegit hauria d'incorporar el nombre més gran d'estratègies passives possibles i evitar tecnologies de curta durabilitat que requereixin manteniments periòdics. Molta inèrcia tèrmica, bona ventilació creuada i una bona execució que garanteixi la durabilitat dels immobles sense necessitat de manteniment.

Fer l'habitatge assequible per a tothom, ja que encara no ho és. Probablement una de les vies que seria interessant afavorir seria que es facilitin tant a nivell administratiu com legal i econòmic els processos d'autopromoció entre grups de persones amb interessos similars. No deixa de ser un contrasentit que una de les inversions més importants que una persona realitza al llarg de la seva vida la defineixi només un agent (promotor) sense la participació directa de l'usuari final.

Estem en un moment de canvi. La forta experiència de viure una pandèmia ha precipitat de forma abrupta canvis que ja estaven presents els darrers anys: la relació de la societat amb el medi ambient, la tecnologia, la mobilitat, les maneres de treballar, els llocs on treballen, el tipus de feines que fem i què considerem feina; és a dir, la pandèmia ha modificat la nostra relació amb tots els aspectes que configuren el nostre espai d'habitar.

El futur és impossible de preveure. Com a projectistes estem acostumats a treballar amb canvis que construeixen el camí que ens porta cap al futur, però sempre “des del futur del present”. El futur que podem preveure: el que configura els nostres desitjos.

Cal aconseguir que l'habitatge sigui d'una vegada per sempre un dret fonamental i no un bé de mercat. Encara som molt lluny.

No sabem el que “encara no és però hauria de ser habitatge”. Tenim interessos i investigacions en curs que, quan ens deixen, intentem dur a la pràctica i, d'altra banda, hi ha qüestions més intel·lectuals o especulatives, sense una relació evident amb el dia a dia del nostre estudi. Per exemple, la noció de domesticitat discontinua: l'habitatge com la suma dels paisatges que habitem en el desenvolupament de les nostres rutines (el dormitori, els espais de treball, els bars i restaurants, la universitat, els cinemes i teatres, els itineraris habituals, les cases d'amics i familiars, etc.). Una habitabilitat líquida que ens fa pensar en l'habitatge flexible, efímer, divers. Un cas que funciona en direcció contrària és la infiltració d'allò públic en àmbits tradicionalment considerats com a domèstics. Per exemple, els pisos compartits, on els dormitoris esdevenen microrefugis de la domesticitat i la resta de l'àmbit domèstic es transforma en territori de negociació i potencial conflicte, atributs específics de l'espai públic.

La innovació tipològica serà possible sempre que la normativa es flexibilitzi i a més es fixin superfícies de les estances que permetin el seu ús flexible. Cal rebaixar l'exigència d'esgotar l'edificabilitat en les parcel·les destinades a habitatge per afavorir l'esponjament i la desmaterialització del volum edificable i facilitar l'aparició d'elements d'habitabilitat intrínsecs al clima mediterrani, com els espais intermedis (balcons, terrasses, porxats), que permeten humanitzar l'escala del medi construït. La flexibilitat d'ús i l'aparició del binomi habitatge-treball requeriria l'aparició d'espais adequats a l'habitatge o l'aparició d'espais comunitaris que contemplin el treball a distància.

La sobirania alimentària és un dels reptes del tancament de cicles en la concepció metabòlica del medi urbà. L'exigència de km0 no només és aplicable als recursos materials o energètics; l'obtenció d'aliments de proximitat és clau per reduir emissions en els desplaçaments i acotar la petjada ecològica.

Posar èmfasi en la reducció de la demanda a través de solucions passives de l'arquitectura i de l'aportació dels mateixos usuaris. El disseny bioclimàtic i l'aprenentatge de la seva "gestió" permet assolir el confort desitjat sense gairebé consum de recursos i alhora deslligar-les de situacions de vulnerabilitat ambiental i social (consum d'energia, d'aigua, etc.) en el futur.

Crec que alguns mites històrics recents són clarament inoperatius. La densitat urbana com a paradigma de ciutat, amb el suport d'una mobilitat col·lectiva o privada; és a dir, la concentració relacionada amb la dispersió de moviments.

En aquest sentit, penso que la proposta de París, "la ciutat dels 15 minuts", té futur; és a dir, l'assentament residencial s'allunya de la ciutat dormitori i esdevé un entorn pròxim on serveis, treball i natura es troben. Actualment, hi ha nous projectes en aquesta direcció a Europa.

El planejament urbà, per tant, apareix com un entramat més complex on centre, perifèria i natura s'entrecreuen.

Per assolir un objectiu futur de descarbonització, cal començar a aplicar estratègies i mesures que incideixin a consumir i generar la menor quantitat de recursos i residus possibles i que els materials i solucions constructives que s'emprin s'emmarquin dins de l'economia circular i tanquin cicles per poder arribar a un cost econòmic i ambiental raonable. És cert que sovint l'estalvi no es troba tant en els sistemes sinó en allò relatiu als costos indirectes derivats de la durada de les obres i la precisió dimensional que els processos preindustrialitzats permeten. Es tracta d'un estalvi a llarg termini, de responsabilitat planetària.

Cal encetar un debat, ja resolt en altres països d'Europa, respecte al nivell d'acabats. Podríem conscienciar la societat des de l'Administració sobre els habitatges personalitzables? Habitatges on es resolgui l'estructura, l'envolupant i les instal·lacions, però no el moblament ni el paviment, menys de cuines i banys.

La premissa fonamental que tenim en abordar el projecte és evitar una concepció dels espais prefixada. Ens interessa “desjerarquitzar” els espais que formen l'habitatge per facilitar diferents maneres de viure-hi. Integrar components diversos com estructura, tancament i divisions per aconseguir una estructura de suport essencial que, paradoxalment, permeti una màxima versatilitat de l'espai.

L'emergència climàtica posa de manifest que hem de racionalitzar l'ús dels recursos a l'abast. I les formes d'hàbitat que construïm són una part important d'aquest procés de racionalització. La construcció de l'hàbitat hauria de passar en primera instància per una reinterpretació d'allò que ja està construït: rehabilitar el parc edificat amb una mirada que permeti enfortir la relació entre l'arquitectura, el seu entorn i el clima on es troba. En segona instància, la nova construcció hauria d'estar orientada a allò que sigui imprescindible i sempre hauria de tenir una estratègia que permetés la seva resiliència en el temps: dotar les arquitectures de la possibilitat d'esdevenir altres espais en el futur.

3. Habitar-bon viure

Societat Orgànica
(Luca Volpi, Gerardo Wadel, Albert Sagrera,
Fabián López, Pablo González)

L'aplicació de la tecnologia i la prefabricació comporten i obliguen els conjunts d'habitatges a l'estandardització, repetició i homogeneïtzació, termes positius pel que fa a la materialització i la construcció, però més qüestionables pel que fa a la implantació en el lloc, la definició del paisatge, l'adaptació i la relació amb l'entorn. I igualment qüestionables per tot allò que comporten d'homogeneïtzació en les maneres de viure, dels espais creats, en les característiques dels espais viscuts. Per tant, és evident que els sistemes constructius han d'avançar paral·lelament als avenços tecnològics. No obstant això, la feina dels arquitectes s'haurà de centrar en utilitzar aquestes eines igualitàries i estandarditzants de manera singular i única per a cada condició, sigui de l'entorn, sigui de l'habitable en si mateix, per aconseguir que la uniformitat esdevingui "a mida" de cada condició. De no ser així, es perdria el valor de l'arquitectura que cada lloc, cada persona, requereix una solució única.

1. Tecnologia

Meritxell Inaraja

L'estratègia principal per facilitar la multiplicitat d'exigències tecnològiques i constructives en el projecte es basa en la combinació i relació dels millors sistemes industrialitzats per a cada partida o element que s'ha d'executar. La industrialització, associada a la prefabricació, aporta moltes millores pel que fa al control, velocitat i qualitat en l'execució d'habitatges col·lectius, però no convé assignar la definició del projecte a una única empresa o sistema, atès que en la majoria dels casos s'acaben imposant condicionants i restriccions que no ajuden al projecte. La reducció de temps d'execució i de la generació de residus suposa un estalvi econòmic pel que fa a despeses indirectes, però la gran assignatura pendent és que l'aplicació de sistemes industrialitzats suposi una reducció real aplicable al preu d'execució. La impressió 3D obre noves possibilitats i marca noves regles; la industrialització i la prefabricació ja no s'associaran a la repetició.

Estudis porten a pensar que en un futur treballarem menys hores. Ja es comença a debatre la reducció de la jornada laboral a quatre dies a la setmana, o la possibilitat d'instaurar una renda mínima universal. I quan treballarem, ho farem més des de casa, en habitatges hiperconnectats que permetran una millor conciliació laboral-familiar i reduir desplaçaments. En una hipotètica vida útil de cent anys per a qualsevol nou edifici, no podem seguir concebant l'habitatge sense tenir en compte aquest futur cada cop més immediat. Passarem més temps a casa i, per tant, els habitatges hauran de ser més flexibles. En l'àmbit de l'habitatge col·lectiu, les plantes baixes dels edificis tenen el potencial de convertir-se en espais de cotreball o de tallers. Tanmateix, les cobertes i altres espais comunitaris poden transformar-se en espais verds recreatius i amb la introducció d'horts que permetin produir l'aliment propi. Imaginem edificis comunitaris híbrids i autosuficients, on se superposen la casa, la feina, la ciutat i el camp.

Es tracta d'entendre l'abordatge de l'espai habitat no solament des d'una mirada crítica-regeneradora o una ètica més responsables sinó des d'una concepció més àmplia, més pròxima a la idea mateixa d'hàbitat; és a dir, a la qualitat de vida i a la suggeridora fantasia del plaer, el gaudi de la projecció personal i d'un benestar obtingut en interacció qualitativa amb el medi que a l'habitual austeritat d'un espai concebut només com a simple necessitat social: un nou habitatge sensible, per tant, als fluxos creixents d'intercanvi entre comunitats, programes i activitats, relacionats amb el treball, la comunicació, el coneixement i fins i tot —per què no— l'oci i el turisme; plantejada des d'una diversitat i una individualitat interconnectades, més que des d'una homogeneïtat i una col·lectivitat uniformitzades/uniformades. Avui es tracta de passar de la dignitat de viure al plaer de viure... i conviure.

La revolució avui en curs manifesta el traspàs d'una acció eminentment “ambiental” de l'arquitectura —una intervenció transformadora en el medi (positivista)— a una (inter)acció decididament “(medi)ambiental” —una relació medidora (positivadora)— en/amb/des de/ per i per al medi; una relació que compta amb el suport de la mateixa condició processadora (reactiva i reactivadora) de l'espai arquitectònic: en una optimització de la informació (de les dades i sol·licitacions de l'entorn) com a resposta qualitativa essencialment (re)qualificadora. L'exploració d'aquestes dinàmiques ha impulsat processos en curs, presents en tota una generació d'idees convençuda d'aquest canvi de paradigmes que ha superat les concepcions clàssica, moderna i postmoderna, orientant-les cap a una nova lògica d'informació més avançada.

L'habitatge social com a lloc de coneixement compartit. Des de noves polítiques d'habitatge, nous règims d'ús, noves tecnologies, velles emergències, nous paradigmes mediambientals... Destinar més recursos a les administracions que treballen en l'àmbit de la promoció d'habitatge social. Si es triga més temps a resoldre un concurs d'habitatge industrialitzat que a construir-lo, alguna cosa no està funcionant. Massa projectes s'encallen per problemes administratius o burocràtics, bé sigui per plantejaments prematurs o per la poca coordinació entre administracions. Falta sòl públic i destinar més recursos públics a l'habitatge, però també falta personal a les administracions públiques per gestionar el gran volum de projectes d'habitatges que s'estan fent i s'han de fer. Des de la planificació urbana fins a la correcta organització dels concursos públics, passant per la supervisió dels projectes i obres i la gestió posterior dels edificis és tot un gran engranatge humà que necessita de molta cura perquè funcioni.

“L'habitar o bon viure” és un concepte amb un potencial de reflexió i transformació de gran impacte social si l'explorem des de la seva dimensió col·lectiva i urbana; és a dir, transcendir la unitat individual per tal de trobar aquell equilibri on el bon viure és definitivament un dret per a tothom. Crec que podrem parlar veritablement de “bon habitat” quan s'esmercin els esforços en garantir més quantitat d'habitatge energèticament i econòmicament sostenible així com més quantitat d'espai públic de qualitat en totes les nostres ciutats.

Recuperant algunes de les idees clau que tenen origen en la generació d'arquitectes de l'Europa de la postguerra, pensem que el projecte ha de partir d'un enfocament metodològic clarament contextual i orientat al terme d'associació.

Interpretem el projecte residencial com una estructura més gran, preparada perquè els seus usuaris siguin capaços d'optimitzar-la i transformar-la segons les seves necessitats, i alhora obtenir relacions qualitatives amb l'entorn urbà.

Espais residencials que proporcionin als usuaris la possibilitat d'aïllar-se i alhora de socialitzar-se; facilitar la coexistència entre les unitats residencials amb espais comuns estratègicament disposats, com passeres d'accés compartides, jardins, àtics comunitaris, bugaderies o petites biblioteques.

Les exigències tecnològiques de l'habitatge són, en realitat, ben fàcils d'aconseguir. Hem de reconèixer que les tècniques tradicionals més elementals i primitives continuen satisfent el problema de construir i apilar recintes confortablement habitables. Resolt el problema bàsic d'habitabilitat, la digitalització fa tecnològicament factibles formes i processos complexos, difícils de veure realitzats d'una altra manera que, sens dubte, poden augmentar la velocitat i la precisió d'execució alhora que abarateixen la posada en obra. No sempre, però, aquests processos milloraran el resultat final perquè, a la pràctica, la digitalització separa l'acte de projectar de l'experiència directa dels condicionants del context. De la mateixa manera que la xarxes poden convertir-nos en franc tiradors en els nostres terrats, hem de ser conscients que en tot procés digital, la distància entre la interfície i la realitat ens pot convertir en projectistes menys implicats i responsables dels nostres actes.

A diferència de l'inici del canvi de paradigma respecte a l'ecologia, on les solucions que apostaven per atacar el problema de la sostenibilitat suposaven un factor diferencial respecte als altres, és molt probable que les exigències energètiques actuals, cada vegada més altes, tendeixin a normalitzar solucions constructives que s'aplicaran de forma molt generalitzada. Demanar que un edifici sigui sostenible serà tan obvi com demanar que no caigui. En aquest sentit, l'arquitectura més interessant serà la que vagi més enllà del compliment normatiu i faci servir el comportament energètic de l'edifici com a material de projecte.

El planejament urbanístic de les àrees residencials determina en gran manera la sostenibilitat i l'eficiència energètica de l'habitatge. Conceptes com accessibilitat, edificabilitat, densitat, zones verdes, orientació, assolellament i ventilació queden definides en el projecte urbanístic. Després, amb el projecte d'edificació resta un marge de millora: optimització i sostenibilitat dels materials i sistemes constructius, mesures passives per a l'eficiència energètica, aprofitament de les aigües, incorporació d'espais exteriors, cobertes i façanes vegetals, generació d'energia verda amb les instal·lacions. La implementació de mesures passives senzilles i assequibles per a l'habitatge col·lectiu necessita d'un usuari actiu i conscient que tan importants són els elements dissenyats com l'ús adequat que se'n faci. Potser cal certa pedagogia sobre això tenint en compte que venim d'estar acostumats a mesures actives com a usuaris passius.

1. Apostar per la hibridació d'usos. Escapar del parc d'habitatges monofuncional.
2. Col·lectivitzar tants usos com sigui possible. Incloure àrees col·lectives desprogramades.
3. Incloure àrees privades desprogramades (dins l'habitatge) com a articulació entre allò públic i privat.

L'habitatge social com a estructura oberta, com a infraestructura capaç d'acollir múltiples maneres de viure, ara i al llarg del temps. Espais en el límit del disseny i de la determinació programàtica. Espais ambigus lliures per ser apropiats. Espais on l'habitant s'hi pugui reconèixer. Espais imperfectes que assumeixen la seva dependència a qualsevol tipus de contingència, espais incerts que poden provocar usos inesperats. Espais interiors, espais intermedis i espais exteriors. Espais íntims i col·lectius. Espais naturals i artificials. Espais que generen climes i situacions. Fixar l'atenció i l'esforç en l'articulació de tots aquests tipus d'espais i treballar especialment els seus límits. Espais saludables i transpirables, que interaccionin amb el medi i amb els habitants. Espais que permetin que les plantes creixin contentes, que els animals trobin els seus racons de sol, els objectes s'ordenin i desordenin. A l'habitatge social li falten metres quadrats.

Estratègies arquitectòniques: optimitzar i racionalitzar els recursos disponibles. Hibridació de materials i sistemes buscant optimitzar les seves prestacions. Solucions flexibles, adaptables i amb capacitat evolutiva. Propostes perfectibles.

L'especulació i el preu del sòl tenen un paper important en aquest àmbit. L'arquitectura residencial que promou millor la interacció social és aquella que és generosa i aporta espais que la promouen, ja sigui vers la ciutat o de portes endins. Les ciutats són plenes d'aquests moments de generositat on, per mitjà d'un porxo, una façana reculada o un banc vinculat a l'accés d'un habitatge es creen aquests punts d'interacció. Sense aquesta generositat per part dels promotors i els arquitectes, la socialització promoguda per un edifici serà inexistent.

El fet que l'habitatge col·lectiu sigui un mirall de la societat sembla assumir que la societat canvia abans que l'habitatge, i que aquest reacciona a posteriori. Aquest fet es produeix en alguns casos, com amb la inclusió d'un espai de treball a casa, que ha patit una acceleració forçada a partir de la crisi de la COVID-19; però no en d'altres més estructurals, com ara el canvi tipològic cap als espais desjerarquitzats. És realment un canvi que reflecteix les noves formes de vida o és més aviat una proposta des de l'Administració? I si és així, com s'han comprovat els avantatges de viure en espais desjerarquitzats? Les institucions públiques podrien portar a terme com a mínim un estudi per certificar-ho, garantir que la gent prefereix viure en espais quadrats multifuncionals i sense passadissos a canvi de sortir de la dutxa i passar pel menjador fins a la seva habitació, obrir la porta dels dormitoris directament als espais d'estar o accedir a la cuina des dels espais comuns.

S'ha d'actualitzar el concepte de "plànol de situació", atès que el seu objectiu hauria de ser posar en context l'edifici i relacionar-lo amb els usos i agents de proximitat, informant de possibles aliances i col·laboracions. És l'oportunitat de reactivar les plantes baixes, on la comunitat ofereixi espais d'intercanvi o producció.

Malauradament, massa freqüentment el sòl programat per a habitatge col·lectiu públic es disposa en "no llocs", on la ciutat simplement no existeix. La primera decisió estratègica i efectiva és saber on es pot ubicar l'habitatge públic per activar el barri. Des d'aquest punt de vista, la rehabilitació és una opció que garanteix la connexió en un context normalment més consolidat i, per tant, complex.

L'habitatge, concebut com a infraestructura domèstica, estableix les pautes per a l'adaptabilitat als diferents modes d'habitar de la ciutat contemporània i també futura. Parlem d'una estructura organitzativa essencial, clara i sense especialització. Les peces es qualifiquen per la seva espacialitat i volum, pel nombre de portes i la multirelació entre elles, per la profunditat visual, la llum natural i la incidència solar, per la seva qualitat d'espai interior, intermedi o exterior, per la preinstal·lació bàsica de serveis. És una estructura perfectible i domesticable per a cada habitant, que a més hauria de facilitar l'extensió o contracció de la unitat mínima. Això implica la concepció de l'habitatge com a sistema, que permeti fer ús dels espais contigus, o la concepció de la casa com un ens discontinu dins el mateix edifici. Al mateix temps, les necessitats bàsiques es complementen amb la incorporació d'espais per a usos comuns que fomentin la socialització.

El context d'emergència habitacional exigeix a les institucions respostes ràpides, eficients i de gran escala, essent les reserves de sòl perifèric l'opció més rendible a nivell econòmic i de terminis. Tanmateix, caldria no oblidar que un impuls semblant va donar lloc als polígons residencials perifèrics de les dècades de 1950 i 1960, que tant han costat d'integrar a la ciutat central. Nosaltres creiem que l'habitatge públic hauria de formar part de processos de regeneració urbana i l'obra nova associada al consum de territori sense urbanitzar hauria de ser la darrera opció. Feta aquesta consideració, ens interessa molt la noció d'espai intermedi, també en els projectes d'habitatge col·lectiu, com a mecanisme de transició d'escalas, escenaris climàtics, graus de privacitat, etc. Novament, aquí toca denunciar la poca predisposició de la majoria de promotors, preocupats per mantenir uns rendiments de superfície massa estrets, difícilment compatibles amb aquest tipus de solucions.

Cada vegada és més important el paràmetre de salut i confort als habitatges. Cal tornar a materials tradicionals, evitar components volàtils, espais intermedis interior-exterior, aïllament acústic, materials de proximitat... Hi ha molts paràmetres que influeixen, però tot depèn del que tenim a prop: la fusta està molt bé, però no tenim producció pròpia per a projectes més grans que un habitatge unifamiliar, la ceràmica lluita per la supervivència, desapareixen els oficis tradicionals, etc.

La tecnologia és una part fonamental del projecte, no entesa com un instrument que permet la materialització de conceptes arquitectònics, sinó com un ingredient més que contribueix, des d'un principi, a la seva definició formal i conceptual. En aquest sentit, aspectes propis del projecte d'habitatge, com la modulació o la seriació, porten implícits processos constructius que tendeixen a la prefabricació. Però les condicions socioeconòmiques (pressupostos molt ajustats) i tecnològiques del nostre entorn (falta de tradició industrial o manca de productes km0) obliguen molt sovint a plantejar alternatives que s'adaptin a aquesta realitat. És molt gràfic l'exemple dels apartaments Xipre d'Antoni Bonet, construïts a la dècada de 1960 al Cap de Salou, que utilitzen una rajola catalana tradicional de 28 x 14 cm per modular tots els espais del conjunt. La concepció pertany al món de la prefabricació i l'execució al de la tradició, i el resultat és extraordinari. A l'inrevés hauria estat impossible.

La tecnologia mai no ha de ser una exigència, sempre ha de ser una eina. Cal assumir també que els problemes generats per la tecnologia, en realitat, no són cosa de la tecnologia, sinó de la mercantilització de l'habitatge i de la construcció plantejada en termes especulatiu. En definitiva, problemes creats, contingents, en emplaçar la tecnologia en termes purament comercials i no com a resposta a les necessitats de l'habitatge.

Caldria posar en crisi la forma en què els últims anys l'arquitectura s'ha relacionat amb l'habitabilitat, entenent-la únicament com un marc purament normatiu; aquesta aproximació ha portat a solucions tipològiques estàndards, totalment convencionals i basades en prejudicis.

L'excés de funcionalitat impedeix la llibertat en l'ús de les peces de l'habitatge. Calen espais molt especials, altament qualificats pels seus atributs arquitectònics, que apel·lin a l'experiència de les persones, i no espais especialitzats que únicament admetin una funció. Espais que tant per geometria com per confort permetin més d'un ús, produeixin més d'un clima, afavoreixin una relació emocional entre persones, arquitectura i clima.

L'ecologia té més a veure amb una actitud que no amb artificis i mesures complexes que les persones que habiten els habitatges no poden entendre. Admiro l'arquitectura vernacular per la seva senzillesa i precisament per la seva relació amb el medi en què s'insereix. Era necessàriament ecològica i sostenible, però sense tenir la intenció de ser-ho i sense voler tenir una etiqueta determinada. La falta de recursos econòmics i aquesta mirada, que, en principi, sembla limitadora, ajuda a activar l'enginy. En actuacions més petites és molt més fàcil aplicar aquesta actitud, on s'ha de pensar com reutilitzar tots els materials que trobes, tancar cicles de la matèria i estar atent a tot el que el medi t'ofereix. Això sempre és més fàcil practicar-ho amb un mateix, un client privat o construccions petites. Traslladar aquesta actitud a les administracions que construeixen grans parcs d'habitatge públic seria molt positiu; per això s'ha de canviar la mirada i segurament la quantitat de normatives limitadores sempre assegurant el benestar de les persones.

El punt clau d'aquesta qüestió és com es relaciona la construcció amb el nou paradigma ecològic-sostenible. I això, des del meu punt de vista, es fa amb arguments científics, tècnics i culturals, i no ideològics i polítics.

La retòrica de la prefabricació em sembla no contemporània; ens trobem en un moment d'artesania industrialitzada, no en la postguerra construint blocs per allotjar-hi barraquistes. L'economia és sempre un tema, però en la nostra activitat professional és una dada que demana complicitats per part de totes les parts implicades.

Creiem que no és una característica específica dels projectes d'habitatge la voluntat dels arquitectes d'integrar i respondre a totes les demandes i disponibilitats intrínseques al procés de disseny, per més contradictòries que aquestes siguin. La nostra actitud enfront d'aquest possible creuament d'interessos passa per una austeritat estratègica en els recursos utilitzats per qualificar l'experiència arquitectònica.

Dues estratègies. En primer lloc, projectar de manera que parts elementals de la construcció es "comportin" de moltes maneres diferents, més enllà de les demandes bàsiques de suport i protecció, per tal de constituir l'experiència completa de l'usuari bàsicament des de l'estructura i l'envolupant; i, en segon lloc, fonamentar el comportament de les solucions constructives en la seva "natura" material i geomètrica per tal d'aconseguir un comportament natural que no es pugui "espatllar".

L'habitatge col·lectiu permet optimitzar més els recursos envers l'habitatge individualitzat o aïllat. Reduir el consum energètic en tots els processos vinculats a l'habitatge és cabdal. La millor manera de reduir el consum d'energia és no necessitar-la. Aprofitar les particularitats de cada lloc, una bona envolupant, l'ús d'estratègies passives i la implicació dels usuaris permet reduir dràsticament el consum d'ús dels habitatges i immobles en general. Construir amb materials amb una petjada de carboni baixa i fàcilment reutilitzables o reciclables. Desconstruir responsablement ha de ser tant o més important que construir. L'habitatge col·lectiu és un tipus de construcció que pot incorporar fàcilment infraestructures de producció renovable com fotovoltaïques, eòliques etc., només cal que estiguin incorporades en la concepció del projecte. Produir a prop del punt de consum estalvia recursos i redueix l'impacte ambiental.

Cal trencar amb la jerarquia tradicional que tenen els habitatges del segle xx. Apostem per potenciar espais o estances amb una superfície suficient perquè l'usuari en pugui escollir l'ús. Aquesta flexibilitat aportaria el bon viure que demana la societat actual i s'adaptaria a les diferents maneres de viure que l'esquema tradicional no recull.

3. Habitar-bon viure

Cierto Estudio
(Marta Benedicto, Ivet Gasol, Carlota de Gispert,
Anna Llonch, Lucia Millet, Clara Vidal)

Els arquitectes radicals de mitjan i finals de la dècada dels seixanta van anticipar la informació i la climatització com els dos factors clau en la definició de l'arquitectura. Paral·lelament a la situació inicial de reestructuració postfordista, el predomini actual de les xarxes virtuals damunt les estructures físiques i la importància de gestionar els aspectes relatius a l'energia esdevenen estratègies fonamentals per abordar el projecte arquitectònic. Ens interessa reduir al màxim la intensitat material de l'edifici i evitar una implementació d'artefactes tècnics sobrevinguda que produeixi una situació d'equilibri energètic artificial. Reduir les necessitats del projecte a l'essencial i integrar processos termodinàmics que afavoreixin l'estalvi energètic.

2. Ecologia

Xavier Vancells

Distribucions flexibles, desaparició de peces protocol·làries (rebedors, per exemple), dimensions mínimes molt més àmplies que les actuals, ventilació directa i llum exterior. En la mesura del possible, entrar directament des del carrer. Abocar l'habitatge a l'exterior públic i no a patis tancats. Vetllar per la qualitat de l'espai públic des de dins de casa, no desentendre's creant comunitats tancades en si mateixes. Potenciar l'ús de balcons no ornamentals sinó habitables de veritat.

El motor de canvi del model convivencial, taller d'innovació constructiva, paradigma de racionalitat energètica, exemple d'element flexible i canviable i, per tant, perdurable.

La principal estratègia per tal d'incorporar el nombre més gran de requeriments és la claredat i simplicitat del projecte.

Més enllà de l'experiència individual, una fenomenologia intersubjectiva de les pràctiques de l'espai, que té en compte l'experiència d'habitar en relació i solidaritat amb els altres, és possible. Això no nega el dret a la individualitat (tots volem moments d'intimitat, de tornar a casa), però fa palès que aquesta experiència personal es produeix dins d'un procés de socialització comunitària que ens interrelaciona a tots, i això vol dir més enllà de nosaltres, els humans. Aquesta obertura que voldria travessar tots els estrats del món material, pot començar per una cosa tan senzilla com alliberar o, més ben dit, diluir els límits de territoris que tradicionalment hem encapsulat per tal de poder-los controlar. L'apropiació intersubjectiva de l'espai implica que hem de poder abonyegar aquests límits i diluir-los a través d'una concepció física i cultural del llinar com a territori d'intercanvi entre realitats materials obertes.

En molts casos, l'habitatge col·lectiu encara està més pendent de la forma en què es representa i es presenta de portes enfora (la ciutat), que de les condicions que ofereix als seus habitants per poder ser interpretat i viscut lliurement, amb tot el potencial que el lloc i el clima (context) ofereixen en cada cas.

O com viure junts. L'habitatge social genera comunitat al seu voltant. Opera de manera simultània amb les diferents escales (ciutat, comunitat i habitatge) organitzant totes aquestes condicions espacials per allotjar les necessitats i els desitjos d'una determinada col·lectivitat. Aquests espais comuns són equiparables als de l'habitatge, com també ho són als de la ciutat. Espais amb multiplicitat d'usos, espais oberts, espais canvians, espais de trobada, espais de consens i de dissens, espais de conflicte i de plaer. Espais on et reconeixes i que t'identifiquen. Creiem que l'habitatge social es treballa fonamentalment des dels espais col·lectius, potenciant totes les seves capacitats. Seguint algunes reflexions d'Iñaki Ábalos, en una societat hiperconnectada que tendeix a l'aïllament, l'habitatge social podria esdevenir un cos físic on desenvolupar la nostra solidaritat però també la nostra autonomia, un espai de respecte on sigui possible tant la comunió com la soledat.

S'ha de facilitar no tant la multiplicitat d'exigències com de solucions, prenent com a bona una premissa cada cop més evident en els concursos d'habitatge públic: la fusta és el material del nostre temps. Val a dir que la sobredemanda d'aquest material té uns inconvenients innegables i instantanis, i que la constant pujada de preu que pateix potser acaba fent inviable el seu ús en promoció pública. Des d'un punt de vista sostenible i ambiental, la fusta és el material que presenta una qualitat millor, però els procediments públics que en promoguin l'ús ho haurien de fer amb pocs "invents" en la formalització dels plecs, i permetent que noves tecnologies alternatives també siguin compatibles. Creiem que en els propers anys hauríem d'estar preparats per a solucions industrialitzades noves que no ens facin dependre exclusivament de la disponibilitat de la fusta, un mercat que per a bé o per a mal, és prou limitat.

1. Tecnologia

fàbric (Pau Casanova, Pedro García, Alain González, Javier Hernani, Toni Ferrari)

Sempre hi ha hagut una concepció molt conservadora de l'habitatge, molt arrelada a la tradició o a allò que ja coneixem o hem experimentat des de sempre. Això no passa amb la tecnologia, on acceptem que la nova versió, per força, sempre serà millor que l'anterior. D'altra banda, l'habitatge col·lectiu implica grans inversions econòmiques i, per tant, sotmeses al risc i a l'especulació. Ambdós factors, afegits a la desconfiança, són incompatibles amb la innovació. L'impuls de la transformació de l'habitatge col·lectiu ha de venir per força des de l'administració pública, en primer lloc, per facilitar l'accés a l'habitatge a totes les edats i estrats de la societat, i, en segon lloc, per donar resposta amb propostes valentes a les noves demandes de la societat contemporània. En definitiva, un habitatge accessible, híbrid, divers i democràtic.

5. Futur-desig

roel sánchez arquitectura (Pablo Roel, Eva Sánchez)

L'estalvi energètic és prioritari. Implementar mesures passives que millorin el confort minimitzant el consum energètic és clau. La implementació de sistemes de captació d'energia neta ha de ser innegociable i ha d'estar clarament orientada a afavorir l'autoconsum i la descentralització dels punts de producció d'energia per atenuar la dependència energètica. El cost d'inversió alt inicial quedaria compensat amb una visió global i de vida total de cada actuació. Potenciar recursos locals com la biomassa i la producció de la fusta com un dels elements bàsics. Potenciar la transició ecològica de les indústries locals per superar els sistemes de construcció convencionals. Utilitzar materials amb poca o nul·la petjada ecològica, marcant el pas del sistema productiu industrial, que s'hauria d'adaptar a aquest estàndard.

Com a concepte, l'habitatge col·lectiu té alguna cosa de poc natural. En diem "col·lectiu" perquè consta d'un conjunt d'unitats habitacionals, cadascuna d'aquestes ocupada, tanmateix, per una diversitat gairebé inimaginable de maneres de viure. Un punt primordial és com podem projectar un espai on cadascú pugui pensar que pot individualitzar, personalitzar, així com adaptar-lo a les necessitats canviants... la flexibilitat és imprescindible. Quan traspassem la porta de casa, aquest habitatge se suma al conjunt i forma la unitat col·lectiva. Els espais comuns han de tenir les mateixes característiques que els privats, possibilitant les interaccions dels habitants.

Són éssers amb vida i interaccionem amb éssers vius. Com a projectistes, hem d'aconseguir que els edificis siguin vius.

Costa molt fer arquitectura en projectes d'habitatge col·lectiu. Cada petita decisió compta i la suma de totes és el que donarà aquesta arquitectura. Hem d'aprofitar que la societat entén cada vegada més la sostenibilitat.

Entenem l'habitatge com una infraestructura domèstica: un suport estructurant en tots els sentits, que sigui apropiable, perfectible i admeti canvis d'ús en el temps. L'elecció de la tecnologia passa per una racionalització constructiva que tingui en compte l'estalvi de mitjans, recursos, temps i diners. Al mateix temps, en resposta al seu paper infraestructural, s'exploren les pautes constructives intrínseques que configuraran el conjunt habitacional a nivell espacial, organitzatiu i modular. Això comporta un equip de treball transversal i un procés de projecte que es desenvolupa en espiral. La flexibilització com a sistema estructural isòtrop garanteix una pauta oberta capaç de ser colonitzada amb diferents tipologies d'ocupació. Al mateix temps, la racionalització del pas de les instal·lacions, del seu registre i previsió de noves xarxes permetran actualitzar l'edifici en un futur. La casa és el suport del desenvolupament complet de la vida dels seus usuaris, espai domèstic i laboral: màquina utilitària versus espai identitari i de confort.

1. Tecnologia

unparelld'arquitectes (Eduard Callís, Guillem Moliner)

L'edifici Grand Parc Bordeaux de Lacaton & Vassal aposta per la rehabilitació per sobre de la nova construcció, l'economia de mitjans (i, per tant, l'estalvi econòmic) i el funcionament energètic. És important recalcar que aquest projecte amplia la superfície de tots els habitatges existents entre un 20 i un 45% en proporcionar-los d'un espai semiexterior, lliure d'un ús predeterminat i que pot ser colonitzat pels seus habitants de maneres molt diverses.

La rehabilitació proporciona als seus habitants molt més espai i confort ambiental dels mínims que exigeix la normativa i en fer-ho millora la seva qualitat de vida. En aquest projecte, tothom hi guanya: els habitants, els promotors, la ciutat, el planeta. Reciclar, pensar en la durabilitat i la flexibilitat és també sostenibilitat, però no necessitem només bones idees, sinó també promotores valentes i administracions públiques flexibles interessades en apostar per noves tipologies arquitectòniques de qualitat que promoguin el benestar dels seus habitants.

2. Ecologia

Laura Bonell, Daniel López-Dòriga (Bonell+Dòriga)

Actualment s'està dissenyant l'habitatge social seguint paràmetres com la flexibilitat o la versatilitat. Finalment ens hem adonat que no tots els habitatges són per a una família biparental amb fills sinó que hi ha milers de possibles usuaris amb la seva pròpia forma de vida. Si volem que els espais dels nostres habitatges tinguin flexibilitat necessitem que tinguin prou amplada per poder albergar-hi usos molt diversos. La pandèmia ens ha fet veure que una sala d'estar o un habitació també han de poder ser una oficina, una sala de jocs o un gimnàs. El Decret d'habitabilitat no obliga a dotar cada habitatge d'un espai exterior prou gran perquè pugui considerar-se una estança més de la casa. És primordial garantir el dret fonamental que és sortir a l'exterior i respirar aire pur i alhora permetre que aquest espai sigui prou gran per tal que pugui utilitzar-se com a menjador improvisat. La normativa sobre l'habitatge també hauria de ser més dura en temes com la bona orientació dels edificis o la ventilació creuada natural.

Cal concebre l'arquitectura en relació directa amb el seu entorn i deixar d'entendre les arquitectures com sistemes aïllats respecte al medi. Concebre-les com a sistemes termodinàmicament oberts, amb un intercanvi constant de matèria, energia i informació amb el medi natural. Es tracta de projectar una arquitectura amb la capacitat de respondre de manera oberta, adaptable, interactiva, canviant i controlada a la pressió del medi.

L'habitatge públic hauria de deslliurar-se dels estàndards dels mercats. Per a nosaltres, la primera prioritat per dotar de qualitat l'habitatge seria augmentar la superfície útil interior dels habitatges. La segona prioritat seria dotar els habitatges de més espais intermedis: espais de transició, espais bioclimàtics, espais sense programa, espais de relació, atris, terrasses i/o galeries... sobretot espais de confort ambiental que aportin profunditat, indefinició i complexitat a l'arquitectura. La tercera prioritat seria poder definir un habitatge bàsic, apropiable, fàcil de personalitzar, inacabat, i, per tant, econòmicament molt més assequible.

Des d'una sostenibilitat, conseqüència d'interpretar l'habitabilitat de la forma més passiva possible, i des d'una arquitectura que, en aquest sentit, fomenti un cert canvi d'hàbits per part de la societat.

La tecnologia es presenta avui com una de les aliades principals a l'hora d'afavorir un possible canvi d'inèrcies en la construcció. En aquest sentit, si bé és cert que les promocions immobiliàries, els programes públics, les tipologies comercials o els espais domèstics tendeixen a confiar encara en unes arquitectures neanalògiques i tardomodernes, fetes d'estàndards "garantits", sembla clar que amb els nous avenços de la industrialització intel·ligent, de la fabricació digital, de la microrobòtica constructiva, de la sensorització material i ambiental, etc. en poc temps l'assimilació d'una nova lògica operativa més experimental i innovadora (desinhibida de qual-sevol apriorisme i/o predeterminació retroestètica) serà l'evolució natural del desenvolupament tecnològic mateix, cultural i formal avui en curs.

Les noves guies d'habitatge col·lectiu han assumit com a propis conceptes com la versatilitat, l'adaptabilitat, el confort o simplement "el bon viure" dels usuaris. Però aquests, sovint, segueixen sent usuaris —més que habitants— d'un programa econòmic i polític que continua sent bastant determinista, donant com a resultat edificis que en el seu conjunt són força estandarditzats i rígids. Un habitant actiu és aquell que "fa habitual" la seva pròpia pràctica de l'espai, que més o menys literalment la construeix i la converteix en un fenomen subjectiu —una experiència pròpia plaent— que té una substància única. Seria, no obstant això, un error valorar només les qualitats d'aquesta experiència individual fenomenològica sense tenir en compte les seves implicacions en la nostra vida en comunitat. En el context actual d'una societat hiperconnectada en xarxa i de dinàmiques neoliberals basades en la flexibilitat i mobilitat (sense control), cal estar atents als nous mecanismes de control que poden fer-se *habituals* a les nostres cases.

Els nostres habitatges haurien de dissenyar-se sota dues premisses molt clares: *design for nature* i *design for people*. La natura és la resposta a tot; hem de dissenyar respectant-la amb materials naturals i sostenibles i propostes arquitectòniques que pretenguin que els nostres habitatges tinguin un consum energètic zero. Volem edificis d'habitatges productius que produeixin naturalesa amb cobertes verdes i amb horts que generin energia suficient per als seus habitants i que no generin residus, reutilitzant les aigües grises, negres i de la pluja. Però també volem habitatges dissenyats per a la gent, on les seves necessitats estiguin per sobre de tot i siguin les bases per començar a dissenyar. Uns habitatges que no només siguin un lloc on anar a dormir sinó que també enforteixin les relacions socials i la sensació de formar part d'una comunitat.

Enfront del parc edificat d'edificis utilitaris d'habitatge amb espais de dimensions i materials estandarditzats, que responen a coreografies deterministes i homogeneïtzades de les pràctiques d'habitar i a l'hegemonia curtterminista del benefici, el qual ha dissenyat (per exemple, a través de la llei de divisió horitzontal) un territori de propietat esmicolada per delit de la bulímica bombolla immobiliària i on la construcció de l'entorn edificat està focalitzada en el rendiment i control de l'edifici objecte —de manera aïllada— que està produint, proposem obrir-nos a la realitat intersubjectiva de les inesgotables interrelacions (físiques, polítiques, estètiques, ecològiques) que la multiplicitat dels contextos materials (humans i no humans) produïm i sentim.

La pràctica d'aquest esperançador entorn material implica deixar de veure els edificis com a elements aïllats, que es produeixen de manera unitària, utilitària i amb caducitat (quan ja han donat prou benefici) i, per contra, reconèixer aquest entorn com un territori de superposicions d'estrats físics, temporals i culturals.

L'espai urbà democràtic i igualitari de socialització, conflicte i pacte és el materialitzat per la plaça i pel carrer, on tradicionalment s'han barrejat les classes socials, les edats i les ideologies. Aquest espai públic es veu avui amenaçat pel desplaçament de l'escenari de les relacions socials a unes xarxes socials que tendeixen a fragmentar la societat en compartiments estancs, aïllen els diferents i enfronten els semblants. Contra tota intuïció, i per fomentar les oportunitats de trobada entre la varietat dels habitants, l'espai públic a la ciutat ha de tendir a ser escàs però accessible. Pel que fa a l'articulació social, funciona francament pitjor una ciutat amb molt d'espai públic i poc de comunitari com Rotterdam, que una ciutat amb relativament poc espai públic i molt de comunitari com l'Amsterdam del Pla Berlage.

Fomentar els usos compartits hauria de ser un valor i un requeriment de programa. Disposar d'amplis espais de relació, que no es contemplen en els programes habitacionals, afavoriria la socialització. Compartir és una funció que requereix implicació dels usuaris, cultura col·lectiva, cura i respecte pels espais comuns. Incorporar figures de "curadors" de les comunitats ajudaria al bon ús dels espais col·lectius i a la socialització i el bon tracte entre membres d'una mateixa comunitat.

La gestió de comunitats d'habitatges on es doni l'existència d'espais d'usos compartits, d'espais de relació comuns, pot menester més atenció i s'ha d'estar disposat a realitzar-la i assistir-la, si s'escau amb professionals d'altres disciplines. És necessari rebaixar l'exigència en la relació entre superfície construïda i superfície de venda o lloguer en favor d'ampliar la superfície d'ús comunitari que els programes actuals no contemplen.

Els arquitectes tenim el compromís de recuperar els aspectes sostenibles que els habitatges tenien en els seus orígens i incorporar tots els avenços per anar cap a una arquitectura de l'habitatge més pròxima al que és natural des del seu sentit més ampli, que se suma a la tendència de renaturalitzar els nostres espais urbans.

Una part de la sostenibilitat associada als habitatges té molt a veure amb la tecnologia i les instal·lacions. Una altra part, realment arquitectònica, té que veure amb l'aprofitament intel·ligent de les condicions de l'emplaçament, orientació, aïllament, inèrcia tèrmica, recursos de captació solar passiu de l'energia. Aquest aspecte està sempre implícit en el sentit comú que inclou tot bon projecte arquitectònic.

Els arquitectes hem d'aconseguir que els elements que aporten sostenibilitat, com patis, espais de transició climàtica, materials naturals de cicle de vida tancats, vegetació, proteccions solars, etc., siguin part imprescindible de l'arquitectura dels habitatges.

Un dels materials amb què tenim menys tradició de treballar al nostre país és la fusta, un material natural i sostenible que permet un gran grau d'industrialització. Per aconseguir que aquest material sigui competitiu econòmicament, necessitem millorar la gestió dels nostres boscos per garantir una producció local. Tot i que el sentit comú ens diria que la construcció industrialitzada hauria de ser més econòmica que la tradicional, a l'hora de la veritat no és així. Les empreses constructores del nostre país no tenen els coneixements necessaris sobre aquest tipus de construcció i per por a allò desconegut pugen els preus. D'altra banda, saber la quantitat de persones que habiten un pis en cada moment o prendre dades de les demandes dels seus usuaris ens aportaria informació dels seus hàbits per tal de dissenyar sistemes d'instal·lacions més eficients.

Crédits de les imatges

- I 1 Flexo Arquitectura SLP
- I 2 Marta Milà - Erik Herrera UTE
- I 3 Pau Vidal Pont - Estudio Vivas Arquitectos SCP UTE
- I 4 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikkora UTE
- I 5 Ciertto Estudio SCCP - Franc Lloch
- I 6 NUG Arquitectes SCP
- I 7 Joan Ramon Pascuets
- I 8 Carles Enric Studio SLP
- I 9 Guillermo López
- I 10 Peris - Toral Arquitectes SCPP
- I 11 Espinet Ubach Arquitectes i Associats - Bajet Giramé
- I 12 Ileana Manea - Cristina Alsius Agustí - Joaquim Ortega Arévalo
- I 13 Pascual - Ausió
- I 14 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
- I 15 Conxita Balcells
- I 16 Marta Milà - Erik Herrera UTE
- I 17 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
- I 18 Ileana Manea - Cristina Alsius Agustí - Joaquim Ortega Arévalo
- I 19 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikkora UTE
- I 20 Harquitectes
- I 21 Joan Ramon Pascuets
- I 22 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
- I 23 Guillermo López
- I 24 Joan Ramon Pascuets
- I 25 Peris - Toral Arquitectes SCPP
- I 26 Oriol Valls Guinovart - Ramon Valls Ortiz, VGV UTE
- I 27 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 28 Vora Arquitectura SCP - Territori 24 Arquitectura i Urbanisme UTE
- I 29 Estudi 08014 UTE
- I 30 Guillermo López
- I 31 Flexo Arquitectura SLP
- I 32 Guillermo López
- I 33 Conxita Balcells
- I 34 NUG Arquitectes SCP

- I 35 DataAE
- I 36 Màrmol Bravo Miel UTE
- I 37 Joan Ramon Pascuets
- I 38 Harquitectes
- I 39 Oriol Valls Guinovart - Ramon Valls Ortiz, VGV UTE
- I 40 Luis Lara Ambel - Mónica Escaño Manso UTE
- I 41 Peris - Toral Arquitectes SCPP
- I 42 Carles Enric Studio SLP
- I 43 Harquitectes
- I 44 Oriol Valls Guinovart - Ramon Valls Ortiz, VGV UTE
- I 45 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 46 Mónica Escaño - Luis Lara UTE
- I 47 Harquitectes
- I 48 Pascual - Ausió - Fernández SCP
- I 49 AiB estudi d'arquitectes SLP
- I 50 Flexo Arquitectura SLP
- I 51 Luis Lara Ambel - Mónica Escaño Manso UTE
- I 52 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
- I 53 Vora Arquitectura SCPP - Territori 24 Arquitectura i Urbanisme UTE
- I 54 AV62 Arquitectes SLP
- I 55 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola - Marta Milà UTE
- I 56 Joan Ramon Pascuets
- I 57 AV62 Arquitectos SLP- Pilar Calderón UTE
- I 58 Ciertto Estudio SCCP - Franc Llonch UTE
- I 59 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikkora UTE
- I 60 Flexo Arquitectura SLP
- I 61 José Manuel Toral
- I 62 Harquitectes
- I 63 Oriol Valls Guinovart - Ramon Valls Ortiz, VGV UTE
- I 64 Peris - Toral Arquitectes SCPP
- I 65 Flexo Arquitectura SLP
- I 66 Ivan Egea Trujillo
- I 67 Ciertto Estudio SCCP - Franc Llonch UTE
- I 68 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola - Marta Milà UTE
- I 69 Màrmol Bravo Miel UTE
- I 70 Espinet Ubach Arquitectes i Associats - Bajet Giramé
- I 71 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola - Marta Milà UTE

I 72 Flexo Arquitectura SLP
 I 73 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikokora UTE
 I 74 Bosch Capdeferro SCP
 I 75 Andrea Arriola Fiol - Andreu Arriola Madorell - Carme Fiol Costa - Adrià Mellado Muñoz UTE
 I 76 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 77 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 78 Andrea Arriola Fiol - Andreu Arriola Madorell - Carme Fiol Costa - Adrià Mellado Muñoz UTE
 I 79 Harquitectes
 I 80 Harquitectes
 I 81 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 82 Joan Ramon Pascuets
 I 83 Màrmol Bravo Miel UTE
 I 84 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 85 Joan Ramon Pascuets
 I 86 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 87 Flexo Arquitectura SLP
 I 88 Vora Arquitectura SCPP - Territori 24 Arquitectura i Urbanisme UTE
 I 89 Flexo Arquitectura SLP
 I 90 Joan Ramon Pascuets
 I 91 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 92 Flexo Arquitectura SLP
 I 93 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 94 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola - Marta Milà UTE
 I 95 DataAE
 I 96 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 97 Marta Peris Eugenio
 I 98 Pau Vidal Pont
 I 99 Bosch Capdeferro SCP
 I 100 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 101 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 102 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 103 Garcés-de Seta-Bonet Arquitectes SLP
 I 104 DataAE
 I 105 Carles Enric Studio SLP
 I 106 Guillermo López
 I 107 Màrmol Bravo Miel UTE
 I 108 DataAE

I 109 Carles Enric Studio SLP
 I 110 Franc Fernández - Estudi Mars UTE
 I 111 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 112 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 113 Bajet Giramé
 I 114 Pau Vidal Pont
 I 115 Bajet Giramé
 I 116 Oriol Valls Guinovart - Ramon Valls Ortiz, VGV UTE
 I 117 Harquitectes
 I 118 Peris - Toral Arquitectes SCP
 I 119 Franc Fernández - Estudi Mars UTE
 I 120 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikokora UTE
 I 121 Carles Enrich Studio SLP
 I 122 Harquitectes
 I 123 Pau Vidal Pont
 I 124 Harquitectes
 I 125 Ciertto Estudio SCCP- Franc Llonch UTE
 I 126 Harquitectes
 I 127 Pau Vidal Pont
 I 128 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 129 Flexo Arquitectura SLP
 I 130 Javier Hernani López - Carlos Albisu
 I 131 Ciertto Estudio SCCP - Franc Llonch UTE
 I 132 Garcés-de Seta-Bonet Arquitectes SLP
 I 133 Feliu Llobet Arquitecte SLP
 I 134 Peris - Toral Arquitectes SCPP
 I 135 Pablo Joel Herranz
 I 136 Harquitectes
 I 137 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikokora UTE
 I 138 Harquitectes
 I 139 Harquitectes
 I 140 Guillermo López
 I 141 Bosch Capdeferro SCP
 I 142 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
 I 143 Ciertto Estudio SCCP - Franc Llonch UTE
 I 144 Joan Ramon Pascuets
 I 145 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.

- I 146 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 147 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikkokora UTE
- I 148 Calderón - Folch Studio SLP
- I 149 AV62 Arquitectes, SLP
- I 150 Joan Ramon Pascuets
- I 151 Carles Enrich Studio SLP
- I 152 Carles Enrich Studio SLP
- I 153 SUMO Arquitectes SLP
- I 154 Calderón - Folch Studio SLP
- I 155 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 156 Ros-Sutrias Associats, Arquitectes - Ikkokora UTE
- I 157 Carles Enrich Studio SLP
- I 158 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 159 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 160 Oriol Valls Guinovart - Izaskun González Barredo - Ramon Valls Ortiz, Arq.
- I 161 Pablo Joel Herranz
- I 162 Bayona Valero Arquitectes - Ensenyat Tarrida Arquitectes - Musquera Arquitectura UTE
- I 163 Vora Arquitectura SCP - Territori 24 Arquitectura i Urbanisme UTE
- I 164 Guillermo López
- I 165 Ibon Bilbao - Caterina Figuerola UTE
- I 166 Calderón - Folch Studio SLP
- I 167 Javier Hernani López - Carlos Albisu
- I 168 Ileana Manea - Cristina Alsius Agustí - Joaquim Ortega Arévalo
- I 169 NUG Arquitectes SCP
- I 170 Carles Enric Studio SLP
- I 171 Carles Enric Studio SLP
- I 172 SUMO Arquitectes SLP

- I 173-174 Franc Fernández, habitatges a Montgat, Barcelona, 2018-2021.
Fotografies: © Andrés Flajszer
- I 175-176 Peris+Torralba arquitectes, habitatges a Cornellà de Llobregat, Barcelona, 2021.
Fotografies: © Andrés Flajszer
- I 177-178 Estudio Herreros + Mariona Benedito y Martí Sanz, habitatges a Sant Boi de Llobregat,
Barcelona, 2018-2020. Fotografies: © Andrés Flajszer
- I 179-180 Estudi d'arquitectura MIM-A, habitatges a Sant Feliu de Llobregat, Barcelona, 2019-2020.
Fotografies: © Andrés Flajszer